

DE BEGIJNEN VAN BREDA

Een studie over het leven van de begijnen, met de nadruk op hun geestelijk leven

Theologische Faculteit Tilburg

augustus 2012

Referent: Dr. M.A.M.E. Gielis

Coreferent: Dr. T.H.J. Clemens

Doctoraalscriptie

Roosendaal,

Ine Roozen (S421790)

INHOUD

INLEIDING	2
1. HET ONTSTAAN VAN HET BEGIJNHOF	5
1.1. ANALYSE VAN DE BRONNEN	5
1.2. HISTORISCHE ACHTERGROND	6
1.3. DE WEG VAN RELIGIEUZE LEEK NAAR GEÏNSTITUTIONALISEERDE BEGIJN	8
2. HET BEGIJNHOF VAN BRED A IN RELATIE TOT DE OVERHEID	13
2.1. HET MIDDELEEUWSE BEGIJNHOF	13
2.2. DE VERHUIZING NAAR DE HUIDIGE PLAATS AAN HET VALKENBERG	14
2.3. MOEILIKHEDEN ROND REFORMATIE EN TACHTIGJARIGE OORLOG	17
2.4. MOEILIKHEDEN VEROORZAAKT DOOR DE BATAAFSE OMWENTELING	20
2.5. DE VOORALSNOG LAATSTE BEGIJNEN VAN BRED A	22
3. DE STATUTEN VAN HET BREDASE BEGIJNHOF	24
3.1. DE ONTWIKKELING NAAR STATUTEN	24
3.2. DE 16 DE –EEUWSE STATUTEN	24
3.3. DE 17 DE – EEUWSE STATUTEN	26
3.4. DE 19 DE – EN 20 STE –EEUWSE STATUTEN	28
4. HET GEESTELIJK LEVEN VAN DE BREDASE BEGIJNEN	32
4.1. DE SPIRITUALITEIT VAN DE BEGIJNEN	32
4.2. BOEKEN TER BEVORDERING VAN HET GEESTELIJK LEVEN	34
5. DE PASTOORS VAN HET BEGIJNHOF VAN BRED A	40
5.1. DE FUNCTIE VAN BEGIJNHOPASTOOR	40
5.2. NICOLAUS VAN MILST, PASTOOR VAN 1674 TOT 1706	44
5.3. ADRIANUS PETRUS HOPMANS, PASTOOR VAN 1908 TOT 1914	49
CONCLUSIE	52
BIBLIOGRAFIE	55

INLEIDING: PROBLEEMSTELLING, BRONNEN EN INDELING

Er bestaat sinds enige tijd een grote interesse in het leven en de spiritualiteit van de begijnen. In deze scriptie wil ik verslag uitbrengen van een onderzoek naar de geschiedenis van een van de twee begijnhoven die als architecturaal geheel in Nederland bewaard gebleven zijn, namelijk het begijnhof van Breda. De geschiedenis van dit hof begint in 1267, het jaar waarin de vrouwen de grond waarop zij woonden in volle eigendom kregen, en eindigt bij de dood van de laatste begijn in 1990. Over de bouw en de restauratie van het Bredase hof is al heel veel gepubliceerd. In mijn scriptie zal ik hier alleen aandacht aan schenken als dit relevant is voor een goed begrip van de geschiedenis. Mijn onderzoek richtte zich vooral op de begijnen zelf; het was een poging om antwoorden te vinden op vragen omtrent hun dagelijks leven. Ik heb mijn aandacht vooral gericht op het ontstaan van het begijnhof, op de problemen die de begijnen ondervonden in de loop van hun geschiedenis en op de uiteindelijke neergang van de begijnen. Vooral het zoeken naar hun geestelijk leven, hun spiritualiteit, stond voorop; het onderzoek naar andere aspecten van de geschiedenis was nodig om het kader te kunnen schetsen, waarin het geestelijk leven geplaatst kan worden.

De keuze die vrouwen maakten voor een leven als begijn, was niet vanzelfsprekend. Het was een keuze, die maatschappelijk gezien, vaak niet werd begrepen en niet altijd ondersteund. In kerkelijk opzicht werden zij als buitenbeentjes beschouwd, want als men al wilde kiezen voor een religieus leven, lag het voor de hand dat men koos voor het kloosterleven. Waren de begijnen wellicht zelfstandige vrouwen, die al zo geëmancipeerd waren dat zij er de voorkeur aan gaven om zelf richting aan hun leven te geven? Of waren er andere redenen, waarom weduwen en ongetrouwde vrouwen niet kozen voor een leven in een klooster, maar in een begijnengemeenschap? Een poging om de vraag naar de maatschappelijke achtergrond van de vrouwen die voor het begijnenleven kozen, te beantwoorden, zou een interessant onderzoek opgeleverd hebben, maar voor deze scriptie heb ik de voorkeur gegeven aan het zoeken naar hun spiritualiteit.

In de studies over dit begijnenwezen wordt telkens melding gemaakt van het feit dat de vrouwen in staat moesten zijn om in hun eigen onderhoud te voorzien. Wat betekende dat in de praktijk? Waren het alleen welgestelde vrouwen die toe konden treden tot deze gemeenschap of was dit ideaal ook bereikbaar voor vrouwen die niet of minder goed gesitueerd waren? Als deze vrouwen voor hun eigen inkomen moesten zorgen, wat hadden zij dan gemeenschappelijk? Bestond het gemeenschappelijke slechts in het samenleven binnen de ommuring van een besloten hof? Zijn er aanduidingen te vinden dat deze vrouwen

niet slechts leefden als individuen, maar een gemeenschappelijk geestelijk leven hadden? Als zij meer gemeenschappelijk hadden dan het op een plek samen wonen, hebben zij beslist onderlinge afspraken gemaakt om het dagelijks leven op het hof goed te laten verlopen. Het is dus heel goed mogelijk dat zij zich al vanaf het begin conformeerden aan een soort regel, maar misschien is dit pas veel later onder invloed van de clerus gebruikelijk geworden.

De zoektocht naar het leven van de Bredase begijnen bracht mij allereerst naar het archief van het begijnhof. Dit archief is ondergebracht in het stadsarchief van Breda. Dit archief is vanwege bezuinigingen in de gemeentelijke financiën niet elke dag te bezoeken. Dit probleem wordt in de toekomst opgelost door digitalisering van het stadsarchief. Ook het begijnhofarchief zal dus gedigitaliseerd worden. Voor mij was dat evenwel een bijkomend probleem waarmee ik al kort na de aanvang van mijn onderzoek te maken kreeg. Juist omwille van de digitalisering is het archief van het Bredase begijnhof tijdens een langdurige periode niet meer te raadplegen, zodat ik maar een paar maanden tijd had om het archief te bestuderen. Dit had ook tot gevolg dat het niet mogelijk was om een tweede keer de teksten te raadplegen om mijn transscripties te verifiëren. De charters heb ik zelfs helemaal niet kunnen inzien, omdat die bij mijn eerste bezoek al uit het archief waren gehaald voor de digitalisering. Gelukkig kon ik gebruik maken van het uitgebreide *Cartularium* van G.C.A. Juten. Dit boek is voor mij een bijzondere steun geweest bij mijn onderzoek.

De begijnen hebben behalve archiefmateriaal tevens een groot aantal boeken bewaard, dat door hen gebruikt werd om hun geestelijk leven te voeden. In deze nalatenschap probeerde ik een antwoord te vinden op vragen naar de spiritualiteit van de Bredase begijnen.

De bijzondere spiritualiteit van de begijnen, die te maken heeft met hun oorsprong, heeft mij nieuwsgierig gemaakt naar het allereerste begin. In de literatuur spreekt men vaak over 1240 – wanneer Godfried IV de begijnen ter wille geweest zou zijn door de grond waarop zij woonden, in erfpacht te geven – als stichtingsdatum, maar geen enkele auteur die hiervan melding maakt, geeft duidelijk aan waarop hij hiervoor steunt. De oudste bron dateert immers pas uit 1267. In het eerste hoofdstuk zal ik de ontstaansgeschiedenis van het Bredase hof behandelen, om aldus de oorspronkelijke inspiratie waaruit de begijnenbeweging is ontstaan, te leren kennen. Bijzonder voor het begijnhof van Breda is dat het in Nederland het enige hof is dat als zodanig tot in de twintigste eeuw zijn oorspronkelijke functie behouden heeft. De begijnhoven in andere streken van Nederland waren al veel langer opgeheven. Dat het voor Breda anders verliep, ook tijdens en na de Reformatie, ligt aan het feit dat het begijnhof al vanaf het begin een bijzondere relatie had met de heren van Breda. In het tweede hoofdstuk, waarin de verdere geschiedenis wordt geschetst, zal ik hierop ingaan. Een andere

kwestie die voorwerp van mijn onderzoek is geweest, is de houding van de kerkelijke overheid. De begijnen waren voor de clerus heel lang een onbegrepen groep, die werd beschuldigd van ongeoorloofde praktijken binnen Kerk en maatschappij. Aan een verbod dat werd uitgesproken op het Concilie van Vienne in 1311-12 ontkwam het hof van Breda o.a. dank zij de steun van de kerkelijke overheid, maar dit zorgde er wel voor dat ook voor dit hof de kerkelijke invloed meer en meer bepalend werd. Het hoofdstuk over de geschiedenis besteedt daarom vooral aandacht aan de relatie met de kerkelijke zowel als de wereldlijke overheid. Ook in het derde hoofdstuk, dat handelt over de statuten, die ons enig zicht kunnen geven op het dagelijks leven op het hof, wordt deze toenemende invloed van de Kerk duidelijk.

In de laatste twee hoofdstukken wil ik ingaan op het geestelijk leven van de begijnen. In het vierde hoofdstuk bekijk ik, na een overzicht van de begijnenspiritualiteit, bij wijze van voorbeeld enkele specimina van geestelijke literatuur die ik in de bibliotheek van het Bredase hof heb gevonden. Voor het geestelijk leven van de begijnen is hun pastoor van groot belang. Aanvankelijk werden de Bredase begijnen bediend vanuit de Grote Kerk, maar later kreeg het hof een eigen pastoor. Deze pastoors waren tijdens de ongeregelde heden van de zijde van de protestanten ten opzichte van de katholieken heel gelukkig wanneer zij in de veilige beschutting van het hof konden leven. In het vijfde hoofdstuk bespreek ik in hoeverre deze pastoors hun stempel hebben gedrukt op het geestelijk leven van de Bredase begijnen. Aan twee pastoors wil ik in dit opzicht speciaal aandacht schenken: Nicolaus van Milst en Petrus Hopmans (later, in 1914, de vijfde bisschop van het bisdom Breda).

1. HET ONTSTAAN VAN HET BEGIJNHOF

1.1. ANALYSE VAN DE BRONNEN

Over de juiste stichtingsdatum van het Bredase begijnhof is al heel wat gespeculeerd en geschreven. Sommige onderzoekers zijn van mening dat het stichtingsjaar 1240 is. De stichter zou in dit geval Godfried IV, heer van Breda, zijn. Godfried IV, heer van Schoten, werd namelijk in 1234 heer van Breda. Er is evenwel geen stichtingsakte bekend van 1240. Daarom lijkt het mij beter om aan dit jaartal niet al te veel waarde te hechten.

Wat wel met zekerheid vastgesteld kan worden is dat er een schenkingsakte uit 1267 is. In deze akte schenkt Hendrik V, heer van Schoten en Breda, de grond en de gebouwen die door de vrouwen, begijnen genoemd, bewoond werden, in eigendom. Hoe deze vorm van eigendom opgevat moet worden, verwoordt Hendrik V als volgt: “Wy maken condt een ygheliken, dat wy om hulpen onser zielen ende onser ouder alle die hoefstat, daer die Beghinen te Breda nu in wonen, die si te noch toe van ons ende van onsen nacomelinghen als ergoet om enen jaerliken erfchijns besaten, ghegheven hebben denselven Beghinen te besitten voerdaen in enen rechten, vryen eyghendom, quytsceldende die selve Beghinen van alle rechten ende diensten, die si ons te noch toe plaghen te doen.”¹ De begijnen krijgen dus niet alleen het perceel waarop zij wonen, maar zij worden tevens gevrijwaard van alle diensten die zij de heer van Breda moeten bewijzen. Dit betekent dat het begijnhof hun allodiaal bezit wordt, dat vrijgesteld is van alle feodale verplichtingen tegenover de heer.

Bovendien kregen de begijnen ook toestemming om een kapel te bouwen en een kerkhof aan te leggen. De heer van Breda deed deze schenking om hulp te verkrijgen voor zijn ziel en zaligheid en voor die van zijn ouders. Hij bevestigde deze overeenkomst met zijn zegel. De akte is gedateerd op dinsdag na de zondag *Oculi* (derde zondag in de vastentijd) in 1266. In het hertogdom Brabant wisselde de jaardatum met Pasen zodat deze schenkingsakte van het Bredase begijnhof, die op een dag na 1 januari 1267 (volgens onze jaartelling), maar vóór Pasen 1267 gedateerd is, nog steeds het jaartal 1266 draagt.

In een akte uit november 1270 neemt Hendrik, bisschop van Luik, het Bredase hof onder zijn bescherming en ook hij geeft de begijnen toestemming om een eigen bidplaats en een eigen kerkhof in te richten. De begijnen ontvingen dit schrijven van de bisschop via de deken van het kapittel. In diezelfde brief kreeg deze deken de opdracht om erop toe te zien dat

¹ Juten, *Cartularium*, p. 2.

de begijnen een rustig leven konden leiden en dat niemand, wie dan ook, gerechtigd was zich met hen te bemoeien. Tevens kregen de begijnen van de bisschop toestemming om in hun eigen kapel diensten te houden; zij mochten daarvoor een eigen kapelaan of een andere priester aanstellen. Wel moesten zij hierover in contact treden met de parochie. De bisschop hechte er waarschijnlijk waarde aan dat alles in goede harmonie zou verlopen.²

De brieven van de heer van Breda en van de Luikse bisschop geven iets meer duidelijkheid omtrent het statuut van de grond die de begijnen voordien op een andere manier verkregen hadden: waarschijnlijk hadden zij die grond in erfpacht gekregen. Over een stichting wordt in deze brieven echter met geen woord gerept. Hendrik V spreekt de begijnen vrij van het betalen van cijns, die zij aan zijn voorgangers en een tijd lang ook aan hem verschuldigd waren. De akte van 1267 heeft betrekking op het eigendomsrecht. Doch de begijnen werden behalve van cijns tevens gevrijwaard van het betalen van andere heerlijke rechten en van het vervullen van ‘karweien’, d.i. diensten of werkzaamheden die zij aan de heer verschuldigd waren.

Veel is er gezocht naar de echte stichtingsdatum van het begijnhof, maar voor zover ik heb kunnen nagaan is daarover niets met zekerheid te zeggen. Machteld van Diest wordt nogal eens genoemd als stichteres van de Bredase begijnen. Cerutti gaat heel stellig uit van het jaartal 1240 als begindatum van de geschiedenis van het begijnhof. Hij spreekt echter niet van een stichtingsjaar, maar van het jaar waarin de begijnen van Godfried IV, heer van Breda, de grond met alles wat de vrouwen daarop al gebouwd hadden, in erfpacht (cijns?) gekregen hebben, evenals de mogelijkheid om een infirmerie te bouwen en enkele huisjes.³ De Bredase begijnengemeenschap bestond dus al vóór 1240. Dit verklaart waarom Machteld van Diest als stichteres wordt genoemd: Mathilde van Béthune, de moeder van Godfried IV, trouwde na het overlijden van haar man met Arnoud V van Diest.⁴

De schenking van 1267 toont aan dat de begijnen zich toen al een bepaalde plaats binnen de Bredase gemeenschap hadden verworven. De heer van Breda zorgde er door zijn handelen voor dat de begijnen vanaf dat moment meer mogelijkheden hadden om aan hun levensideaal meer vorm en inhoud te geven. Zoals elders maakte de wereldlijke macht zich sterk voor deze vrouwen; wellicht heeft dit feit er ook toe bijgedragen, dat zij zich een paar jaar later konden verheugen op bisschoppelijke bescherming.

² Juten, *Cartularium*, p. 4-5; Van Goor, *Beschrijving*, p. 421.

³ Cerutti (red.), *Geschiedenis*, p. 149.

⁴ Boeren, *De Heren van Breda*, p. 190.

1.2. HISTORISCHE ACHTERGROND

Wanneer er door diverse onderzoekers gesproken wordt over het feit dat de begijnen rond 1240 grond in erfpacht krijgen, wil dit zeggen dat er toen al vrouwen op die grond woonden. Maar de vraag hoe en waarom zij zich juist daar hadden gevestigd, blijft onbeantwoord.

In de dertiende eeuw waren er mannen en vrouwen die zich aangetrokken voelden tot de evangelische armoede. Al voordat Franciscus van Assisi zich overgaf aan ‘Vrouwe Armoede’, waren er zowel kerkgetrouwe gelovigen als mensen die een vijandige houding hadden ten opzichte van de kerk, die warm liepen voor het ideaal van de armoede. Deze mensen vormden een beweging die zichzelf ‘de armen van Christus’ noemden. In Duitsland gaf men deze groepen de naam ‘Wanderprediger’. Degenen die zich hierbij aansloten waren vooral sociaal georiënteerd. Zij zorgden voor armen, zieken, melaatsen en voor iedereen die aan de onderkant van de samenleving vertoefde.⁵

Of deze groepen uit mannen en vrouwen bestonden, valt niet op te maken uit de literatuur, maar gezien hun activiteiten durf ik te veronderstellen dat ook vrouwen hierin een niet onbelangrijke rol gespeeld zullen hebben. Zeker in die tijd werden bepaalde zorgtaken toch als specifiek vrouwelijk gezien. De leden van deze groepen preekten ook tegen misstanden bij de clerus. Zij vertoonden dus overeenkomsten met de aanhangers van de Gregoriaanse hervorming, de naar paus Gregorius VII genoemde beweging, die de invloed van de wereldlijke macht in de Kerk wilde beperken. Toch was deze groepen geen lang leven beschoren, want hun manier van leven was zo idealistisch opgezet dat die wel tot een mislukking gedoemd was.

In diezelfde periode ontwikkelde zich nog een speciale beweging die zich de ‘katholieke armen’ noemde. Het verschil met bovengenoemde groepen was, dat katholieke armen zich ontplooiden en werkten in dienst van de kerk. Het waren mannen en vrouwen die - individueel, in het eigen gezin of in een kleine groep - op een religieuze manier leefden. Deze mensen legden zich toe op vrome werken en waren goed georganiseerd onder de discipline en het gezag van de kerk.⁶

Een andere factor die van belang was voor het opkomen van dergelijke groepen is dat in het begin van de dertiende eeuw vooral voor vrouwen die een religieus leven wilden leiden, anders dan in een monastiek klooster, er nauwelijks of geen mogelijkheden waren. Pas nadat de bedelorden tot bloei gekomen waren, werd het mogelijk hierbij aan te sluiten als derde-

⁵ Mens, *Oorsprong*, p. 16.

⁶ Mens, *Oorsprong*, p. 16.

ordelingen of tertiariissen. Voor vrouwen in de omgeving van Breda was er overigens slechts in de late dertiende eeuw een mogelijkheid om toe te treden tot een klooster, namelijk dat van de Norbertinessen, dat rond 1271 gesticht was in Wouw en zich later via Breda in Oosterhout vestigde. Pas lang nadat de begijnen in Breda al een vaste verblijfplaats hadden, in 1478, stichtte Maria van Loon, weduwe van Jan IV van Nassau, een klooster voor Grauwe Zusters. Maria van Loon stelde zelf een regel op en zorgde voor een gezonde financiële basis. Het was de bedoeling dat deze kloosterlingen zich bezighielden met de zorg voor arme meisjes. Dit gebeurde alles binnen de muren van het klooster. Werkzaamheden die buiten het klooster gedaan moesten worden, behoorden tot de taak van de zogenaamde buitenzusters. Elke gemeenschap mocht ook maar uit tien personen bestaan. In 1621 is deze stichting al opgeheven of uitgestorven. De bezittingen kwamen aan het begijnhof.⁷

Dit alles in ogenschouw nemend, durf ik als hypothese staande te houden dat er vóór 1267 in Breda zeker al religieuze vrouwen geleefd hebben, voor wie een monastiek leven net een brug te ver was. Zij wilden een religieus leven leiden tussen klooster en wereld in. Aanvankelijk zullen deze latere Bredase begijnen wel verspreid over de stad gewoond hebben. In 1216 kon daar verandering in komen, want in dat jaar gaf paus Honorius III toestemming om zich in huizen te verenigen. Nadat er groen licht uit Rome kwam hebben deze religieuze vrouwen waarschijnlijk elkaar opgezocht en zich gevestigd op het terrein in de buurt van het kasteel, dat zij in 1267 in allodiaal bezit eigendom kregen.

1.3. DE WEG VAN RELIGIEUZE LEEK NAAR GEÏNSTITUTIONALISEERDE BEGIJN

In het Bourgondische klooster van Cluny vond er onder het bestuur van abt Odo (926-942) een uitbreiding van de strenge observantie plaats. Deze hervorming van hun kloosterregel sloeg over naar andere kloosters. Dat betekende dat men waarde hechtte aan het streng naleven van de geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid. De latere Gregoriaanse hervorming die leidde tot de Investituurstrijd, hield in dat vele kloosterlingen zich aangetrokken voelden tot de beweging van Cluny. Deze ingrijpende veranderingen in kloosters en kerk zullen ongetwijfeld niet aan het leven van de religieus ingestelde gelovigen zijn voorbijgegaan.

⁷ IJsseling, *Het Begijnhof*, p. 15-18.

Als gevolg van de opkomst van de steden en de algemene drang naar vrijheid, kwam er in het kader van dit wijdverbreid streven naar hervorming ook een beweging op gang van religieuze vrouwen. Aan het einde van de elfde eeuw leefden deze vrouwen vaak als ‘Reclusen’ of ‘Conversen’. Dergelijke vrouwen sloten zich meestal aan bij een hervormingsgezinde mannenabdij om op deze manier hun religieus leven gestalte te kunnen geven. Zij kregen toestemming om een habijt te dragen, maar waren dan verplicht om te leven volgens de statuten van het klooster, hoewel zij geen kloosterlingen werden in de letterlijke zin. Om een duidelijk onderscheid te maken met monialen of kloosterzusters, noemde men deze vrouwen, die wel als religieus wilden leven, maar niet toetraden tot deze kloosters, ‘Mulieres Religiosae’.⁸

Na verloop van tijd, nl. in het laatste kwart van de twaalfde eeuw, verdwenen deze religieuze gemeenschappen, de zogenaamde dubbelkloosters. Religieuze vrouwen zagen zich genoodzaakt een andere richting te kiezen om hun levenskeuze gestalte te kunnen geven. Een groot aantal van deze vrouwen besloot alsnog tot intrede in een bestaand klooster om daar bijvoorbeeld als oblaat of – iets later, na het ontstaan van de bedelorden – als tertiarius te leven.⁹ Andere mystiek ingestelde vrouwen, die er waarschijnlijk de voorkeur aan gaven om hun eigen richtlijnen vast te stellen, kozen voor een vrijere manier van leven, alleen of met anderen. Deze vrouwen traden niet in het huwelijk en wijdden zich vooral aan werken van barmhartigheid. Meestal kon men hen herkennen aan de speciale kleding die zij droegen.

In zijn boek over het ontstaan van de begijnhoven vermeldt Mens dat het niet zo verwonderlijk was dat er naast de kloosters zulke religieuze gemeenschappen ontstonden van vrouwen die zich zo maatschappelijk betrokken voelden dat zij bereid waren om hun leven daar naar te richten.¹⁰ Philippen meent dat er twee oorzaken voor deze keuze zijn aan te wijzen: 1) “Het vrouwelijk gemoed is meer affectief en mystiek ingesteld dan het mannelijke.” 2) “Het mannelijke deel van de samenleving moest zijn aandacht vooral richten op bezigheden die brutaler en stoffelijker van aard waren”.¹¹ Deze auteur wijst er ook op dat de term ‘Mulieres Religiosae’ niet ondubbelzinnig was. Deze naam werd in de twaalfde eeuw ook dikwijls gebruikt voor extatische vrouwen die bewust of onbewust ketterse en andere

⁸ Mens, *Oorsprong*, p. 317. Vgl. Simons, *Cities*, p. 1-34 (“Women, Work, and Religion”).

⁹ Een oblaat is iemand die geen plechtige geloften aflegt, maar zich wel aansluit bij een bepaald klooster door een verklaring van toewijding. Een tertiarius is een lid van een derde orde zoals er bv. bij de Franciscanen een bestond en bestaat.

¹⁰ Mens, *Oorsprong*, p. 317.

¹¹ Philippen, *Het ontstaan*, p. 13.

gevaarlijke leerstellingen aanhingen, wat een probleem vormde omdat dergelijke vrouwen vaak niet van de orthodoxe vrome vrouwen waren te onderscheiden.¹²

Vooraf de hogere clerus had niet veel op met deze vrouwen die buiten de bestaande kloostergemeenschappen leefden en liet geen mogelijkheid onbenut om hen van ketterij te beschuldigen. Een derde weg tussen lekenwereld en monastieke wereld was voor de clerus ondenkbaar. Bovendien was een theologische vorming voor vrouwen niet aan de orde en zodoende was ook de mogelijkheid tot het leren interpreteren van theologische geschriften voor hen niet weggelegd. Vrouwen die zich daar toch aan waagden, werden al gauw als ketteren beschouwd. In 1272 vaardigde het concilie van Lyon bepalingen uit dat alle nieuwe religieuze gemeenschappen die na 1215 waren ontstaan, verboden moesten worden. Dit verbod dreigde ook voor de bedelorden, maar die waren zo succesvol dat men zo'n verbod voor deze groepen toch niet realistisch vond.¹³

Zoals bovengenoemde groepen van religieuze vrouwen is ook het begijnenwezen in die periode ontstaan. Begijnen waren eveneens vrouwen die een nieuwe manier zochten om Christus na te volgen buiten de bestaande kloosters. De belangrijkste hedendaagse historicus van de begijnen, Walter Simons, stelt in een recent overzichtsartikel: “De eerste begijnen waren vrouwen die in huiselijke kring of als kluizenares een religieus leven leidden dat gekenmerkt werd door boetedoening, kuisheid en gebed.”¹⁴ Hij verwijst naar Jacob van Vitry, die in 1215 in zijn levensbeschrijving van Maria van Oignies, een der eerste begijnen, noteerde dat er toen in de Zuidelijke Nederlanden nog vele andere “heilige vrouwen” waren die “vleselijke verlokkingen de rug toekeerden, de rijkdommen van deze wereld verachtten uit liefde voor het hemelse koninkrijk, zich in armoede en nederigheid aan hun hemelse bruidegom wijdden en een schamele maaltijd verwierven door hun eigen handenarbeid, alhoewel hun ouders heel rijk waren.”¹⁵ De eerste gemeenschappen van begijnen ontstonden in het prinsbisdom Luik en in het zuiden van het hertogdom Brabant. Van daar uit verspreidde de begijnenbeweging zich over de steden van Vlaanderen, het noorden van Brabant en de rest van de Nederlanden en ook in het noorden van Frankrijk en in grote delen van het Heilig Roomse Rijk.¹⁶

Om vanuit Rome toestemming te krijgen om als religieuze vrouwen zonder kloostergeloften samen te wonen, was niet zo eenvoudig. De reeds genoemde Jacob van

¹² Philippen, *Het ontstaan*, p. 13.

¹³ Gleba, *Kloosterleben*, p. 203.

¹⁴ Simons, ‘Begijnen’, p. 15.

¹⁵ Simons, ‘Begijnen’, p. 16.

¹⁶ Simons, *Cities*, p. 35-60.

Vitry, augustijner kanunnik en kardinaal, bepleitte in 1216 bij paus Honorius III meer vrijheid voor deze mystieke volksbeweging. Deze toestemming kwam er: men zag in Rome wel in dat deze beweging een goed tegenwicht kon zijn voor de heterodoxe stromingen. Na het verkrijgen van deze toestemming werden overal in de Nederlanden conventen opgericht voor ‘Beghinae Disciplinatae’. Deze conventen werden ook wel ‘Curtes’ genoemd en in het romaans ‘Béguinages’. Beide namen werden ook gebruikt voor de begijnhoven in de Nederlanden.¹⁷

Veel is er gespeculeerd over de oorsprong van de naam ‘Begijn’. De naam is zeker niet afgeleid van de heilige Begga, zogezegd hertogin van Brabant, zoals schrijvers in de zeventiende eeuw vaak beweerden. Begga, dochter van Pepijn van Landen en moeder van Pepijn van Herstal, werd namelijk rond 620 geboren en stierf op 17 december 693. De naam ‘begijn’ duikt pas zes eeuwen later op. Zij kan dus zeker niet de stichteres van de begijnen zijn en die danken hun naam ook niet aan haar. Een andere veelgehoorde suggestie is dat de naam afkomstig zou zijn van de priester Le Bège (†1177). Deze priester leidde in Luik een hospitaal waar veel vrome vrouwen een werk van barmhartigheid verrichtten. Maar ook deze Lambert Le Bège leefde te vroeg om de stichter van de begijnen genoemd te worden. Mens probeert de naam etymologisch te verklaren. De term zou in het Latijn en in het Frans voorkomen onder de vormen: ‘Beggini, Begina, Béguine’. Het Oud-Franse woord ‘bège,’ dat verwijst naar de kleur van ongeverfde wol, is terug te vinden in het Italiaanse ‘bigio’. De variant ‘Bigini’ voor ‘Beguini’, komt bijna uitsluitend voor in Italiaanse teksten en het zou daarom niet onmogelijk zijn dat het Italiaanse adjectief ‘bigio’ model heeft gestaan voor het woord begijn.¹⁸

Thans wordt algemeen aanvaard dat het woord ‘begijn’ afgeleid is van de stam ‘begg’, die aan de basis van werkwoordsvormen die ‘mompelen’, ‘onduidelijk spreken’ betekenen.¹⁹ Alleszins kan met zekerheid gesteld worden dat ‘begijn’ een verzamelnaam was voor vrouwen die alleen of in groepsverband een religieus leven wilden leiden. Begijnen waren de leden van vrouwelijke religieuze bewegingen buiten de kloosters. Aanvankelijk hadden zij geen geïnstitutionaliseerde levensvorm en waren ze niet aan een orde of een regel gebonden.²⁰

De stichting van een begijnhof was in de meeste gevallen het werk van een plaatselijke geestelijke of van de burgerlijke overheid, namelijk een adellijke heer of een stadsmagistraat. In Breda leefde met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid al een groep vrouwen

¹⁷ Philippen, *Het ontstaan*, p. 40.

¹⁸ Mens, *Oorsprong*, p. 299.

¹⁹ Simons, ‘Begijnen’, p. 16.

²⁰ Gleba, *Klosterleben*, p. 197.

samen, toen die van de heer van de stad grond in eigendom kreeg. Er is dus geen sprake van een stichting, maar men zou wel kunnen spreken van een jarenlange ontstaansgeschiedenis. In een latere periode, wanneer de clerus zich steeds meer gaat bemoeien met het begijnenwezen en er statuten uitgevaardigd worden, kunnen we spreken van geïnstitutionaliseerde begijnen. Voor Breda stammen de eerste statuten die ons bekend zijn, uit het jaar 1516, wanneer zij goedgekeurd worden door de bisschop van Luik, Erard van der Mark.²¹

²¹ SAB, ABB, inv.nr. 7.

2. HET BEGIJNHOF VAN BREDA IN RELATIE TOT DE OVERHEID

2.1. HET MIDDELEEUWSE BEGIJNHOF

De traditie die Machteld van Diest in 1240 het Bredase Begijnhof laat stichten,²² wordt thans niet meer aanvaard. Het is immers nog maar de vraag of Godfried IV van Breda wel getrouwd geweest is met Machteld van Diest. In zijn boek over de heren van Breda en Schoten is Boeren er zeker van dat dit niet het geval was; hij stelt dat Machteld Godfrieds moeder was. Hij verkondigt wat dit betreft dus een andere mening dan de vroegere auteurs die zich verdiept hebben in de historie van de heren van Breda, zoals Van Goor en Kleyn. De genoemde auteurs zijn het er niet met elkaar over eens wie wel en wie niet tot het huis van Breda behoorde en of bijvoorbeeld de nazaten van Brunenheim en Schoten wel afstammelingen waren van dezelfde loot. Voor de relatie van de begijnen van Breda met de heren van deze stad lijkt mij deze discussie niet zo belangrijk en ik laat haar daarom hier verder buiten beschouwing. Het gaat hier alleen om de heren van Breda die daadwerkelijk een rol gespeeld hebben bij het tot stand komen van het Bredase hof en het behoud daarvan.

De begijnen, die wellicht nog niet deze naam droegen en over de stad verspreid woonden, hadden sinds 1216 toestemming van paus Honorius III om zich in huizen te verenigen. Godfried IV, heer van Breda, gaf deze vrouwen, die zich intussen gevestigd hadden in de buurt van het kasteel, zeer waarschijnlijk de grond in erfpacht. Later in 1267 gaat Hendrik, Heer van Breda nog een stap verder en geeft hun de grond in eigendom met alle rechten die bij een allodiaal eigendom hoorden: recht op een eigen afgesloten erf, op een eigen kerk of kapel en een eigen begraafplaats en vrijdom van alle belasting (cijns, karweien en andere heerlijke rechten).²³ De begijnen maken dankbaar gebruik van dit eigendomsrecht en zo werd er in 1291 een kapel in gebruik genomen die toegewijd was aan de heilige Catharina.

Aan het begin van de veertiende eeuw had de stad Breda dus een volledig begijnhof met een eigen kapel, kerkhof en ziekenhuis. Dit ziekenhuis of infirmerie diende tevens als convent voor de minvermogende begijnen. Later werden er ook enkele grotere huizen ingericht als convent, waar meerdere begijnen bij elkaar woonden. De problemen voor de begijnenbeweging, onder andere veroorzaakt door de bepalingen van het concilie van Vienne

²² Zie ook De Ram, *Synopsis*, p. 230.

²³ Juten, *Cartularium*, p. 6.

in 1311, gingen grotendeels aan Breda voorbij: de bisschop van Luik vaardigde in 1330 een oorkonde uit dat de begijnen van Breda gevrijwaard bleven van de conciliebepalingen.²⁴

In 1496 telde het Bredase hof tweeëntwintig haardsteden of woningen.²⁵ Het aantal leden was sterk gegroeid en daarom was er behoefte aan een nieuwe, grotere kerk, die in 1521 klaar was om in gebruik te nemen. Tot ongeveer 1525 leefden de begijnen vrijwel ongestoord en konden hun leven naar eigen goeddunken inrichten.

Maar in 1504 was graaf Hendrik III van Nassau, heer van Breda geworden. Hij was in dienst van Karel V en door zijn contact met andere culturen en vorstenhuizen kreeg hij het idee om van zijn burcht een renaissancekasteel te maken. Om deze plannen te verwezenlijken moest er echter wel iets met het begijnhof gebeuren. Het hof was namelijk vrij dicht tegen de oude burcht aangebouwd. Aanvankelijk dachten historici dat het hof op de plaats lag waar nu de academie gevestigd is, maar latere studies gaan er van uit dat het veel dichter bij de burcht lag. Niet alleen voor de uitbreiding en de verbouwing van het kasteel stond het hof in de weg, maar bij een mogelijk beleg van Breda zou het een hindernis kunnen zijn.²⁶

2.2. DE VERHUIZING NAAR DE HUIDIGE PLAATS AAN HET VALKENBERG

In 1527 begon Hendrik III onderhandelingen met de begijnen om het hof te verplaatsen. Hij nam hierover contact op met Erard van der Mark, bisschop van Luik. Deze bisschop stemde van harte in met de verplaatsing, mits er een andere geschikte plaats gevonden zou worden binnen of buiten de muren van de stad. Volgens de bisschop kon zo'n verplaatsing ook voordelen hebben voor de begijnen omdat zij dan nog beter in staat zouden zijn "zich van de wereld af te scheiden".²⁷ Of de begijnen zelf ook die mening waren toegedaan, daar kunnen we slechts naar gissen! In 1531 kreeg Hendrik III toestemming van de bisschop om het hof te verplaatsen naar het oostelijk deel van het Valkenberg. Dan zijn er geen belemmeringen meer en in 1531 werd het verdrag van 'permutatie' (omruiling) gesloten tussen de heer van Breda, Hendrik III, en de meesteres van de begijnen, naar alle waarschijnlijkheid Elisabeth, dochter van Hendrik Aartszoon en Catharina Marcelis, die in 1521 gekozen was. In 1522 was nog een meesteres gekozen: Cornelia Doernicx, dochter van Jan.²⁸ Het is natuurlijk ook mogelijk dat

²⁴ IJsseling, *Het Begijnhof*, p. 9.

²⁵ Cerutti (red.), *Geschiedenis*, p. 150.

²⁶ Placidus, 'Rechtsgeding', p. 10.

²⁷ Placidus, 'Rechtsgeding', p. 10.

²⁸ Juten, *Cartularium*, p. XXVIII.

zij beiden getekend hebben, maar dat blijft in het ongewisse. De onderhandelingen hadden de meesteressen gevoerd met Hendrik III, of met zijn medewerkers.

Het verdrag dat Hendrik III van Nassau met de begijnen sloot, gaf duidelijk aan welke verplichtingen de heer van Breda op zich nam om de begijnen tot steun te zijn. Het verdrag omvatte een zevental punten:

1. Het oude begijnhof kwam ter beschikking van graaf Hendrik, heer van Breda.
2. Graaf Hendrik zou 600 Rijnguldens in één keer betalen voor het afstaan van het oude hof en voor het opbouwen van het nieuwe.
3. De graaf gaf de begijnen zijn stallingen, bakhuis, brouwhuis en hoenderhuis in het oostelijke deel van het Valkenberg.
4. De graaf liet het nieuwe begijnhof ommuren aan de noord- en westkant. Op deze muren mochten de begijnen wel afdaken bouwen, maar zonder vensters die uit zouden kijken op de burcht. Aan weerszijden, aan noord - en oostkant mochten de begijnen huisjes bouwen, maar met een blinde muur aan de kant van het Valkenberg.
5. Het terrein mocht bebouwd worden tot aan de Caterstraat (tegenwoordig Catharinastraat); daar kwam ook de toegangspoort tot het begijnhof.
6. Vers water mochten de begijnen betrekken uit de burchtgracht aan de westkant van het Begijnhof. Hier richtte men ook het privaat in van het hof. De begijnen kregen de mogelijkheid hun gebied nog verder uit te breiden door aankoop van grond.

Later brachten de begijnen zelf veranderingen aan in de overeenkomst met graaf Hendrik. Zij kregen bijvoorbeeld wel de beschikking over het brouwhuis, maar moesten grote kosten maken om dit te kunnen gebruiken, die ze wilden verhalen op de heer; ze waren onder andere genoodzaakt om een nieuwe brouwketel aan te schaffen. De rekeningen van het begijnhof over de jaren 1545 -1546, 1550 -1551, maken hier melding van.²⁹

Verder stond er in het verdrag dat alles wat de begijnen bezaten of nog zouden verwerven, altijd onder de bescherming zou blijven van de heer van Breda. De drossaard, de magistraat, de raad en alle officieren van stad en land van Breda behoorden het begijnhof te ontzien en te beschermen. Deze bepaling zou de begijnen nog meerdere keren van pas komen.

Pas in juli 1535 verhuisden de eerste begijnen naar hun nieuwe onderkomen in het oosten van het Valkenberg. Hoe lang het precies geduurd heeft voordat alle begijnen ondergebracht waren in hun nieuwe onderkomen, is niet met zekerheid te zeggen, maar er zal

²⁹ Placidus, 'Rechtsgeding', p. 10-12.

beslist enige tijd overheen gegaan zijn voordat de onderhandelingen tot ieders tevredenheid afgerond waren.

Door de verhuizing verloren de begijnen hun kerk en om dit gemis te vergoeden kregen zij het recht om de Wendelinuskapel aan de Caterstraat te gebruiken als kerk voor het begijnhof, al werd dit echter niet meteen duidelijk uit de overeenkomst. De ingang van die kapel lag binnen het begijnhof en zo werd het hof een ruimte die van de buitenwereld afgesloten kon worden.³⁰ Dat zij geen nieuwe kerk hoefden te bouwen was de begijnen waarschijnlijk zeer welkom, temeer daar zij de Wendelinuskapel vanuit het hof konden binnengaan. De beneficiés die bij de oude kerk hoorden werden meegenomen naar het nieuwe onderkomen; hoewel daarover niets te vinden is in het archief, maakt IJsseling er melding van in zijn geschiedenis van het Bredase begijnhof.³¹

Over het ontstaan van de Wendelinuskapel bestaan verschillende verhalen; dat ligt misschien aan het feit dat Wendelinus geen heilige was die in deze streek werd vereerd. Wendelinus was uit Schotland afkomstig en vestigde zich als kluizenaar in Trier. Hij heeft geleefd tussen 554 en 617. Na zijn dood werd hij de patroon van boeren en herders; men riep hem ook aan als het vee ziek was. Deze verering nam nog grotere vormen aan toen een pestepidemie, die ongeveer in 1320 als een plaag door het land ging, op voorspraak van Wendelinus tot staan gebracht werd. De bisschop van Trier liet een kerk bouwen die aan hem gewijd was en de bewoningskern daar rond groeide uit tot het stadje Sankt Wendel.

De verering van Wendelinus in Breda zou een gevolg kunnen zijn van de komst van de Nassaus naar Breda in 1403.³² Ook wordt wel beweerd dat Johanna van Polanen de kapel deze naam gegeven heeft; Johanna had namelijk een Duitse moeder, Odilia van Salm, die uit de streek kwam waar Wendelinus vereerd werd. Over de exacte stichtingsdatum van de kapel is echter niet veel met zekerheid te zeggen. Vast staat wel dat er bij de grote brand in de Bredase binnenstad in 1534 al een kerk stond op de plaats waar nu de Waalse kerk staat. Of dit evenwel dezelfde oorspronkelijke Wendelinuskapel was, daarover bestaat – voor zover ik heb kunnen nagaan – geen zekerheid.

Aanvankelijk was Hendrik niet van plan om de begijnen de beschikking te geven over deze kapel. Hij schreef namelijk vanuit Spanje aan zijn hofmeester dat hij sluw moest onderhandelen met de begijnen om er zelf zo voordelig mogelijk uit te komen. De hofmeester

³⁰ Placidus, *Rechtsgeding*, p. 10-14.

³¹ IJsseling, *Het Begijnhof*, p.14.

³² Scherft, 'Van Wendelinuskapel', p. 2-3.

moest wachten totdat de begijnen zelf de kapel ter sprake brachten.³³ Deze afwachtende houding zal ook wel een van de redenen geweest zijn dat de begijnen niet meteen op alle voorstellen van de heer ingingen, want zij hadden aan het oude hof heel wat verbouwd en moesten ook bij de verhuizing veel onkosten maken. Het is nog maar de vraag of zij bij het overlijden van Hendrik III in 1538 al zoveel nieuwe huisjes gebouwd hadden dat alle begijnen op het nieuwe hof konden wonen.

2.3. MOEILIKHEDEN ROND REFORMATIE EN TACHTIGJARIGE OORLOG

Hendriks zoon en opvolger als heer van Breda, René van Chalon eerbiedigde waarschijnlijk de gemaakte afspraken, want er is niets van bekend dat het overlijden van Hendrik III voor extra problemen zorgde. René van Chalon had van zijn oom Filibert het Prinsdom Orange geërfd en bij zijn aantreden als heer van Breda werd deze erfenis samengevoegd met zijn eigendommen in Breda. De periode waarin René van Chalon als heer van Breda optrad, was echter niet van lange duur: hij stierf al in 1544. In zijn testament had hij zijn neef Willem van Nassau benoemd tot zijn opvolger, die ook zijn bezittingen in Orange erfde en zodoende als Willem van Oranje een eersterangs rol speelde in de Nederlandse geschiedenis.

Intussen waren de denkbeelden van de Reformatie ook doorgedrongen in Breda. Aanvankelijk lijken die nog geen moeilijkheden op te leveren omdat Willem van Oranje er zeker geen voorstander van was om iedereen tot één bepaalde godsdienstige overtuiging te dwingen. Hij leek aanvankelijk op de hand van de katholieken omdat hij tot 1566 de uitoefening van de hervormde godsdienst niet toestond.³⁴ Aan de Beeldenstorm van 1566, die ook aan Breda niet voorbijging, dachten de regenten van de stad wel enkele vrijheden te kunnen ontlenu. Hervormingsgezinden vergaderden bijvoorbeeld binnen de stad, wat ongeoorloofd was. Willem van Oranje maakte dit meteen ongedaan en zo moesten zij hun samenkomsten weer buiten de stad houden.

Toen in 1567 Willem van Oranje Breda verliet, leek het erop dat het Calvinisme in Breda de kop was ingedrukt, maar dit was slechts schijn. De prins keerde in 1577 weer terug in de stad en begon meteen mogelijkheden te onderzoeken om religies vreedzaam naast elkaar te laten bestaan. Hij liet daartoe zelfs de ‘religievrede’ afkondigen in 1578. Toen bleek hij dus duidelijk een voorstander van godsdienstvrijheid te zijn. De hervormden kregen een kerkgebouw toegewezen, maar waren niet gauw tevreden. In 1581 eisten zij de Grote Kerk

³³ Koorn e.a., *De Begijnhoven*, p. 27.

³⁴ Rogier, *Geschiedenis*, p. 612.

op, maar kregen niet de kans om de katholieke eredienst helemaal te verbieden. In ditzelfde jaar kwam Breda weer onder Spaanse overheersing en leken de katholieken gered.

Of de Beeldenstorm ook in het begijnhof huisgehouden heeft, daarover is in het archief niets te vinden. Het zou natuurlijk kunnen dat de meesteressen van die periode zeer diplomatiek te werk gingen en op die manier een inval konden voorkomen. Dat de meesteressen niet zo meegaand en gezagsgetrouw waren als de overheden wellicht verwachtten, blijkt onder meer uit een voorval van 27 juli 1581. Op die datum werd de stad geplunderd door Spaanse soldaten. Deze mannen waren echt niet van plan om het begijnhof te sparen, maar het was aan de meesteressen Anna van de Kieboom en Adriana van Lier te danken dat de geplande plundering niet doorging. Deze vrouwen besloten namelijk dat het beter zou zijn met de mannen te onderhandelen dan af te wachten wat er zou gebeuren. Zij kwamen met de plunderaars overeen dat de begijnen 500 rijnsse guldens aan de soldaten zouden betalen en in ruil daarvoor zouden die de aftocht blazen. Het was een aanzienlijk bedrag voor de begijnen, dat zij uit eigen middelen niet konden opbrengen, maar gelukkig hadden zij een welgestelde pastoor, Adriaen van Dorst, die hen financieel ondersteunde. Nog een staaltje van diplomatie vertoonden deze meesteressen in hun contact met D'Haultepenne. Zij hadden hem welwillend gestemd door bij zijn intocht in de stad geschenken te sturen. Deze opperbevelhebber zorgde er op zijn beurt voor dat de begijnen geen last meer hadden van de Spaanse soldaten.³⁵

In 1590 nam de opvolger van Willem van Oranje, prins Maurits, de stad weer over: voor de katholieken geen gebeurtenis waarover zij zich konden verheugen, want de katholieke eredienst werd verboden. De begijnen verloren hun kerk aan de Waalse gemeente. De maatregelen gingen echter niet zo ver dat de begijnen ook hun hof moesten verlaten. Zij werden zelfs in staat gesteld om godsdienstoefeningen te houden binnen de muren van het begijnhof. Dit was nog een uitvloeisel van de belofte die Hendrik III gedaan had; ook prins Maurits hield zich aan deze belofte. Nog tijdens de dagen van de verovering van de stad liet hij een sauvegarde (beschermbrief) uitgaan, waarin hij bevel gaf dat de begijnen of degenen die op het hof verbleven, niet gehinderd of gekrenkt mochten worden. Zij mochten vrij over hun goederen beschikken en konden verzekerd zijn van volledige bescherming.³⁶

Maar de begijnen beschermen tegen alle mogelijke tegenslagen en bedreigingen lukte zelfs de prins niet. In 1592 bouwde bijvoorbeeld een andere bevelhebber, Charles de Heraugières, een muur als afscheiding van zijn stuk grond. Hij wilde een perfect rechte muur

³⁵ Juten, *Cartularium*, p. X.

³⁶ SAB, ABB, inv.nr. 13.

en nam daarvoor, zonder overleg, een stuk van het grondgebied van het begijnhof. Hij ging zelfs zo ver, dat hij enkele huisjes liet afbreken om zijn doel te bereiken. Bovendien liet hij in de muur nog een poort aanbrengen om de kortste weg te kunnen nemen als hij naar (het oostelijk deel van) de stad wilde, want die liep over het begijnhof. Toen al kende men blijkbaar al de term ‘gedogen’, want de begijnen lieten het toe tot aan zijn dood in 1601. Met zijn weduwe viel echter ook niet te onderhandelen; zij had prins Maurits aan haar kant en de situatie bleef zoals ze was. Later, toen het huis weer verkocht werd, deden de begijnen weer een poging om hun recht te halen. Zij richtten zich daartoe nog maar eens een verzoekschrift tot prins Maurits. Deze keer met positief resultaat. Prins Maurits liet een schrijven uitgaan naar het stadsbestuur dat de begijnen te allen tijde zijn bescherming genoten.³⁷

In het jaar 1625 komt er voor de begijnen een korte periode van rust, toen Spinola Breda in bezit nam voor aartshertogin Isabella. De katholieken kregen hun kerken terug en er konden zich zelfs drie nieuwe kloosters vestigen. Maar in datzelfde jaar stierf Maurits en werd hij opgevolgd door zijn halfbroer Frederik Hendrik, een formidabel talent in politieke en militaire zaken. Onder diens bewind werd op 7 oktober 1637 Breda aan de Republiek toegevoegd. De begijnen verloren opnieuw hun kerk en richtten enkele huisjes vlak daarbij in als schuilkerk. Aan dit, op zich eenvoudig interieur, werd veel aandacht geschonken, want er waren vermogende begijnen die wel iets over hadden voor de verfraaiing van deze kerkrumte. Zij schonken daarvoor bijvoorbeeld bij gelegenheid van hun professie een of ander voorwerp dat de eredienst kon opluisteren. Zo schonk de begijn Anneke Willems in 1651 vier koperen kandelaars en na haar dood kon men nog een zilveren arm voor het beeld van de Heilige Begga aanschaffen. De gezusters Jacobs schonken in 1652 acht schilderijen van de zeven smarten en een paviljoen (baldakijn) voor het Heilig Sacrament.³⁸

De begijnen hebben zich na 1637 zeker afgevraagd of zij ook bij Frederik Hendrik op ondersteuning konden rekenen. Om zekerheid te krijgen richtten zij een verzoek tot hem om hun veiligheid te waarborgen. Frederik Hendrik willigde dit verzoek nog hetzelfde jaar in doordat hij een sauvegarde uit liet gaan dat de begijnhof met alle personen die daar woonden, onder zijn bescherming stonden. Tevens kregen de begijnen toestemming om hun hof weer af te sluiten.³⁹ Zo heeft de belofte, door Hendrik III van Nassau gedaan en die door zijn opvolgers steeds gerespecteerd werd, er voor gezorgd dat de Bredase begijnen hun hof

³⁷ Juten, *Cartularium*, p. X.

³⁸ Juten, *Cartularium*, p. XXXVI.

³⁹ SAB, ABB, inv.nr. 16.

konden behouden en dat zij de Tachtig jarige Oorlog en de problemen die de Reformatie met zich mee bracht, het hoofd konden bieden.

2.4. MOEILIKHEDEN VEROORZAAKT DOOR DE BATAAFSE OMWENTELING

Ten tijde van de Republiek waren de katholieken in de minderheid en hadden zij nauwelijks rechten. Met de Bataafse Omwenteling van 1795 kwam hierin verandering. Op 5 augustus 1796 werd de scheiding van kerk en staat door de Nationale Vergadering geproclameerd. Deze proclamatie zorgde aanvankelijk voor verwarring omdat elke religieuze richting de verworven rechten onmiddellijk in de praktijk erkend wilden zien. In Den Haag was echter nog geen overeenstemming bereikt met betrekking tot alle punten. Het was de taak van de lokale overheid om via overgangsmaatregelen voor enige orde te zorgen. De Nationale Vergadering besprak in de jaren 1796 en 1797 het Plan van Constitutie. In hoofdstuk VIII noemt men de godsdienst “de eenige bron van eeuwig heil, grondslag van Deugd, van goede zeden en daarvan onafscheidelijk, volksgeluk”. “Alle burgers van de Republiek der Rede zijn gelijk, ongeacht hun godsdienstige overtuiging en aan de kerken wordt bescherming gegarandeerd”.⁴⁰

Dit lijkt het begin voor een klimaat van tolerantie en godsdienstvrijheid, maar gemakkelijk ging het niet om de bepalingen van de Constitutie uit te voeren. Dat de staat zou zorgen voor godsdienstonderwijs, dat de aanhangers van elke godsdienstige richting vrij waren om godsdienstoefeningen bij te wonen, en dat de bedienaren van de erediensten zelfs behoorlijk door de staat betaald zouden worden, zijn maatregelen die een grote vooruitgang beloofden. Maar over de gebouwen en de opbrengsten van de geestelijke goederen kon men het niet eens worden. Deze goederen waren namelijk tijdens de Reformatie aan de gereformeerde kerk toegewezen en nu moest er een manier gevonden worden om gebouwen en opbrengsten eerlijk onder de verschillende confessies te verdelen.

Op 22 januari 1798 was er echter een staatsgreep en daarna werd alles weer opnieuw geregeld. De nieuwe regeling hield in dat elk kerkgenootschap voor eigen onderhoud moest zorgen. De verdeling van de kerkgebouwen werd overgelaten aan de plaatselijke gemeentebesturen en zou afhangen van het aantal zielen per kerkgenootschap. De salarissen en pensioenen zouden nog voor een periode van drie jaar door de staat betaald worden.⁴¹ De politieke machthebbers wensten voortdurend op de hoogte te zijn van de religieuze en

⁴⁰ Juten, *Cartularium*, p. 578.

⁴¹ Juten, *Cartularium*, p. 579.

kerkelijke situatie in de stad en voerden met behulp van de geestelijkheid onderzoeken uit om het aantal praktiserende gelovigen te tellen.

Het begijnhof werd door de machthebbers als een volwaardige parochie beschouwd, want pastoor Bernardus van Bergen die van 17 januari 1786 tot aan zijn dood op 7 november 1825 hieraan verbonden was, kreeg herhaaldelijk verzoeken om de zielen te tellen en collectes af te kondigen. Hij ontving in juli 1798 een officieel schrijven, waarin hem verzocht werd voor het begin van de zondagsdienst bekend te maken dat er op maandag 23 juli 1798 een telling plaats zou vinden van het aantal Rooms-katholieken te Breda. Deze brief was een zogenaamde missive (dienstbrief) van de commissie van de Rooms-katholieke gemeente binnen Breda en gericht aan “den eerwaarden burger van Bergen, Rooms pastor der Baggeynhoove deeser stad”. De burgers en burgeressen van de stad moesten opgeven uit hoeveel leden hun huisgezin bestond. De brief was ondertekend door de heren Gouban, Raak, Volraadt, De Jong en Van Poppel.⁴²

Op 6 februari 1802 ontving pastoor van Bergen opnieuw een missive van het gemeentebestuur, ditmaal met het verzoek een collecte aan te kondigen, die op 12 februari gehouden zou worden in verschillende wijken van de stad. De collecte was bedoeld tot “onderstand van het ongelukkige leyden; ingevolge den last van Zijne majesteit zal worden gecollecteerd”.⁴³ Het gemeentebestuur vroeg wel of de pastoor zijn mededeling aan de kerkgangers op een dusdanige manier wilde doen, dat die gunstig zou uitwerken op de opbrengst van de collecte. De brief was ondertekend door leden van het gemeentebestuur W. Jamez en secretaris Oukoop.⁴⁴

In een brief die gedateerd was op 21 mei 1802 en gericht was aan alle godsdienstige gezindten binnen de stad Breda, werd aangekondigd dat een plechtig dankuur gehouden zou worden op woensdag 2 juni van tien tot elf uur. Het was de bedoeling dat alle inwoners van Breda op hetzelfde uur het weldadig Opperwezen zouden eer betonen en dankzeggen voor het herstel van de algemene vrede, en Zijn zegen daarover zouden afsmeaken en Zijn vaderlijke zorgen voor de welvaart van het gemenebest inroepen.⁴⁵ Op de achterkant van deze brief schreef pastoor van Bergen hoe hij dacht dit dankuur in te vullen. Er zou op die bewuste woensdag om tien uur een gezongen solemnele mis opgedragen worden met aan het slot het plechtig Te Deum.⁴⁶

⁴² SAB, ABB, inv.nr. 090 A.

⁴³ SAB, ABB, inv.nr. 90 B.

⁴⁴ SAB, ABB, inv.nr. 90 B.

⁴⁵ SAB, ABB, inv.nr. 90 B.

⁴⁶ SAB, ABB, inv.nr. 90 B.

Op 28 februari 1804 ontving de pastoor nogmaals een brief, ditmaal met een proclamatie van het staatsbewind van 6 februari 1804. Er zou op 7 maart van dat jaar voor de hele Bataafse republiek een algemene Dank- en Bededag gehouden worden. De brief bevatte het dringende verzoek aan de pastoor deze mededeling op de zondag voorafgaande aan deze dankdag ‘behoorlijk ’ van de preekstoel af te lezen. Deze brief was ook weer ondertekend door de gemeentesecretaris Oukoop.⁴⁷

Uiteindelijk had de omwenteling van 1795 positieve gevolgen voor de katholieken: met de godsdienstvrijheid zij kregen opnieuw de beschikking over hun kerkgebouwen of mochten zij met overheidssteun een nieuwe kerk bouwen. In 1824 stelde Willem I nog bij koninklijk besluit vast dat er geen kerken mochten worden gebouwd, maar in 1836 maakte hij dit besluit ongedaan. En zo kwam er een einde aan de verbanning van de Bredase begijnen naar de ‘noodkerk’. Na bijna twee honderd jaar zullen die zich zeker verheugd hebben over het besluit van de koning dat zij een nieuwe kerk mochten bouwen. De kosten voor dit nieuwe kerkgebouw werden geraamd op 13.966 gulden.⁴⁸ Op 25 juli 1838 werd de nieuwe kerk ingezegend door de apostolisch vicaris J. van Hooydonk, die later, in 1853, de eerste bisschop van Breda zou worden.⁴⁹

2.5. DE VOORALSNOG LAATSTE BEGIJNEN VAN BREDA

In de jaren 1930 werd beslist geen nieuwe novicen meer te aanvaarden in het begijnhof. In 1964 werd de laatste pastoor van het begijnhof benoemd. Pastoor Ooms heeft vanaf zijn benoeming tot aan zijn eervol ontslag op 1 januari 1998 een groot aantal activiteiten ontplooid onder andere met betrekking tot het voortbestaan van het begijnhof. Hij was in 1969 een van de initiatiefnemers voor de wijziging van de statuten. Hij was lid van het begijnhofbestuur en als zodanig betrokken bij de restauratiewerkzaamheden, die tijdens zijn pastoraat plaats vonden. Bovendien kreeg door zijn toedoen de kerk van het hof een speciale functie als geliefde plaats voor bruidsparen en fungeerde de kapel voor heel wat inwoners van de stad als parochiekerk.

IJsseling stelt dat de oorzaak voor het verdwijnen van de begijnen moet gezocht worden “in haar spiritualiteit, die in onze tijd een anachronisme is geworden.”⁵⁰ De vraag kan

⁴⁷ SAB, ABB, inv.nr. 90 B.

⁴⁸ SAB, ABB, inv.nr. 90 B

⁴⁹ SAB, ABB, inv.nr. 90 B.

⁵⁰ IJsseling, *Inventaris*, p. 12.

gesteld worden of de oorzaak niet elders ligt. Tussen de benoeming van de eerste pastoor Ghereijt in 1343 en die van de laatste pastoor Ooms in 1964 hebben de begijnen heel wat veranderingen meegemaakt en ondergaan en is er behoorlijk aan de zelfstandigheid van deze vrouwen getornd. Zou niet het verdwijnen van de oorspronkelijke spiritualiteit – onder invloed van de kerkelijke bepalingen – de diepere oorzaak van het verdwijnen van de begijnen kunnen zijn? Zou het zelfs niet zo kunnen zijn dat de begijnenspiritualiteit juist als zeer aangepast aan onze tijd beschouwd kan worden?

3. DE STATUTEN VAN HET BEGIJNHOF VAN BREDA

3.1. DE ONTWIKKELING NAAR STATUTEN

De begijnenbeweging werd door de kerkelijke autoriteiten met argusogen bekeken. Men ondernam diverse pogingen om het deze vrouwen onmogelijk te maken hun leven op een manier in te richten die zij zelf als de beste beschouwden. Het concilie van Lyon in 1272 sprak zich al uit tegen de begijnengemeenschappen. Voor de clerus was de derde weg tussen lekenwereld en het monastieke leven blijkbaar iets onmogelijks. Paus Clemens probeerde tijdens het concilie van Vienne via een decreet om de begijnen hun bestaansrecht te ontnemen. Voor de Bredase begijnen bleek dit geen bedreiging omdat de bisschop van Luik bemiddelde; die vond dat de gemeenschappen in zijn diocees geen aanleiding gaven tot dergelijke maatregelen. Al in 1270, dus lang voor de conciliebepalingen van Vienne, genoten de begijnen overigens reeds de bescherming van de bisschop van Luik.

Telkens slaagden deze vrouwen erin om het recht aan hun kant te krijgen met steun van wereldlijke of kerkelijke overheid, naargelang van de problemen die zich voordeden. In het archief van de begijnen wordt regelmatig melding gemaakt van onderhandelingen die de meesteres voerde met de kerkelijke overheid ten aanzien van beneficiës, fundaties en andere materiële zaken. Ook als het ging om gedragingen van begijnen die niet pasten bij de regel die de begijnen zelf opgesteld hadden, waren het de meesteressen die onderhandelden met de overheden. Het archief noemt in dit opzicht de namen van de meesteressen Machielsen en Verwijmeren.⁵¹ Het ging hier om zelfstandige vrouwen die zich bewust waren van hun verantwoordelijkheid. Diezelfde verantwoordelijkheid zullen de meesteressen ook wel getoond hebben bij de onderhandelingen met de kerkelijke overheid, toen het ging om het vaststellen van officiële kerkelijke statuten.

3.2. DE 16DE-EEUWSE STATUTEN

Erard van der Marck, bisschop van Luik, keurde in 1516 de statuten voor de Bredase begijnen goed; deze werden in 1565 bij gelegenheid van de visitatie vastgesteld. Sindsdien golden zij als regel voor het dagelijks leven van de vrouwen op het Bredase hof. Deze statuten en ordonnantiën begonnen met de volgende regels: “Dit zijn de ordonnantiën en de statuten van

⁵¹ SAB, ABB, inv.nr. 110, 111 en 112.

het begijnhof van Breda, die elke begijn die daar wonen wil, zal onderhouden. En ook iedereen die men daar zal ontvangen, zal beloven deze te onderhouden in onderdanigheid”.

De statuten van 1516/1565 bevatten in totaal zesendertig punten. Een van de eerste regels ging over het aannamebeleid. Degene die toe wilde treden tot de gemeenschap van de begijnen moest van goede naam en faam zijn. De leeftijd waarop men in kon treden stelde men vast op achttien jaar.

Vanzelfsprekend schonk men aandacht aan het gebedsleven van de begijnen. Elke morgen hoorde een begijn de dag te beginnen met het bidden van vijftien maal een *Pater noster* en evenzoveel keren een *Ave Maria*. Het was de vrouwen niet geoorloofd te spreken voordat men deze gebeden volbracht had.

Ook werd in deze statuten aandacht besteed aan de kleding, vooral aan de sobere uitvoering. De meesteres had een speciale rol en daarom benadrukte men de gehoorzaamheid die men haar verschuldigd was. Het gedrag van de begijn werd onder de loep genomen en wel vooral de houding die de begijn moest aannemen tegenover personen van het mannelijke geslacht: “Men zal niet alleen zitten in een kamer te spreken met geestelijke of wereldlijke personen met gesloten ramen of deuren”. De statuten eindigden met een formule voor de persoonlijke geloften: “Ik beloof aan de God van het hemelrijk te houden zuiverheid zo lang ik woon op het hof en onze deken of de visitor en de meesteressen betamelijke gehoorzaamheid en te onderhouden onze statuten en ordonnantiën naar mijn vermogen”.⁵² De aanvulling “zo lang ik woon op het hof” geeft aan dat altijd nog de mogelijkheid open was om weer een andere keuze te maken. Veel later zien we dat de invloed van de geestelijkheid zulke vormen aanneemt dat aan deze vrijheid getornd wordt. Dit komt vooral in de wijzigingen die Petrus Hopmans aanbracht tot uiting.

In 1516 waren de statuten al goedgekeurd, maar ze werden slechts in 1565 na wijzigingen vastgesteld. Het zijn zeer waarschijnlijk deze gewijzigde statuten waaraan in 1589 Levinus Torrentius, bisschop van Antwerpen, zijn goedkeuring hechtte. In 1559 was immers het bisdom Antwerpen gesticht; sindsdien viel Breda en dus ook het begijnhof niet meer onder de jurisdictie van de bisschop van Luik, maar van die van Antwerpen.

⁵² SAB, ABB, inv.nr. 6.

3.3. DE 17DE-EEUWSE STATUTEN

Van 1611 tot 1633 was Johannes Malderus bisschop van Antwerpen. Onder zijn toezicht werden de statuten van het Bredase begijnhof weer herzien, goedgekeurd en vastgesteld. De wijzigingen betroffen voornamelijk de rol van de meesters. Er werd onder andere vastgelegd dat er een extra meesteres benoemd moest worden, die er samen met de al benoemde meesteres op toe moest zien dat de ordonnantiën en de statuten werden nageleefd. Er werd zelfs nauwkeurig omschreven dat de meesteressen alle veertien dagen bij elkaar moesten komen met een of twee oudsten van het begijnhof om samen te overleggen. Dit zou het besturen van het hof ten goede komen. De wijzigingen spraken ook over materiële zaken zoals het kopen van een huis of kamer en hoe de meesteres diende te handelen als een begijn in financiële zaken in gebreke bleef. Ook over de kleding werd wel weer iets gezegd: zoals in de vorige statuten werd vooral de eenvoud benadrukt, maar thans legde men ook uit waarom eenvoud in de kleding zo belangrijk was. Veranderingen in de kleding zouden tot rijd onder elkaar kunnen leiden en om dat te voorkomen waren alleen zwarte rokken en onderrokken toegestaan.

Wat het gebed betrof, kregen de begijnen in deze voorschriften nog duidelijker te horen wat er moest gebeuren. Werd er in de statuten van 1516 nog gesproken over het aantal Onzevaders en Weesgegroeten dat een begijn hoorde te bidden, in die van de 17de eeuw ging men een stap verder en werden getijden aanbevolen “voor hen die geleerd waren”! De andere, niet geleerde begijnen konden volstaan met vijf Onzevaders en vijftien maal het *Ave Maria*. Voor de getijden werden die van Onze-Lieve-Vrouw aanbevolen. De begijnen mochten echter ook kiezen voor twee keer zeven psalmen, want het was van belang dat die geleerd werden in verband met de fundaties, op hun beurt weer belangrijk voor de inkomsten. De begijnen mochten het hof niet verlaten voordat zij de metten en lauden hadden gebeden. Datzelfde gold voor het bijwonen van de mis. Iedereen werd geacht daaraan deel te nemen en te blijven tot het einde! Een veelvuldig gebruik van het Heilig Sacrament werd afgeraden en zelfs verkeerd genoemd. Om één keer per maand buiten het hof te biechten, was toestemming nodig van de meesteres en van de pastoor. Deed men het zonder toestemming, dan kostte dat drie stuivers. Ook moest een begijn hetzelfde bedrag betalen als zij zonder toestemming van de meesteres of de pastoor de spreekhuizen van kloosters bezocht.

Dat men oog had voor de onvolkomenheden van de bewoonsters van het hof wordt duidelijk uit de volgende regel in deze statuten: “Niemand zal buiten het hof de gebreken van

het hof vertellen. Het is onbetamelijk dat personen die een geestelijk leven leiden onbehoorlijk en ongeschikt spreken”.⁵³

Wat in deze statuten vooral opvalt is de wijziging in de formule van de geloften: “Ik NN onbedwongen van niemand met mijn vrije wil gelove God almachtig, de maagd Maria, onze patronen ende alle begijnen ende ook onze eerwaarde heer den bisschop van Antwerpen, onze pastoor ende alle oversten van deze plaatsen nu zijnde en naemals wesende; dat ik na het inhoud der statuten van deze hof dezelfde voornoemde oversten gehoorzaam zal zijn ende in reinheid van mijn lichaam leven zal naar de ordonnantiën en de wetten van deze hof. So wil mij God helpen, Maria Gods Moeder en alle Gods Heiligen”.⁵⁴ Er is een opmerkelijk verschil met de tekst uit 1516, waarin uitdrukkelijk de belofte uitgesproken werd voor de tijd die men op het hof wilde verblijven; dit gedeelte ontbrak in de formule van 1631.

Daarom kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat in het begin van de 17de eeuw de kerkelijke overheid de neiging vertoonde om de begijnen, hoe zelfstandig en vrijgevochten ooit begonnen, in een kloosterlijk systeem te wringen. De statuten die Petrus Hopmans in 1909 in zijn hoedanigheid van pastoor van het begijnhof en vicaris-generaal van het bisdom Breda zal uitvaardigen, zullen de tendens om van begijnen kloosterzusters te maken danig versterken.

Maar in de statuten van 1671, goedgekeurd door Ambrosius Capello, bisschop van Antwerpen, werd de tijdelijkheid teruggebracht in de formule van de geloften. In deze statuten sprak men over een spiritueel directeur of pastoor. Deze werd niet benoemd door de kerkelijke autoriteiten, maar door de meesteres en de oudsten van het begijnhof. Hier vind ik weer iets terug van de strijdbaarheid van de begijnen. Het is mijn vermoeden, dat de begijnen duidelijk een vinger in de ‘begijnenrijst’ wilden hebben en houden.

Nog een regel uit de statuten van 1671 verdient het om vermeld te worden: “Het is de zuster verboden zich te bevinden bij kermissen en andere seculiere vermakelijkheden. Er mogen geen mannen overnachten in de huizen van de begijnen en er mag niet buiten het hof gedineerd worden, dan alleen met uitdrukkelijke toestemming. Als iemand haar gebeden vergeet en een schandaleus gedrag vertoont of ongehoorzaam is en niet te corrigeren, zal zij voor altijd vertrekken”.⁵⁵

De activiteiten van de begijnen kregen in deze statuten eveneens aandacht. Hun voornaamste bezigheid moest het onderwijzen van kinderen zijn. Dit bestond uit het

⁵³ SAB, ABB, inv.nr. 8.

⁵⁴ SAB, ABB, inv.nr. 8.

⁵⁵ SAB, ABB, inv.nr. 9.

onderricht in de principes van de religie en in het werken met de handen tot nut van de hele stad en vooral uit onbeperkte zorg voor arme kinderen.⁵⁶

3.4. DE 19DE- EN 20STE-EEUWSE STATUTEN

Op 26 juni 1855 zijn de statuten weer herzien en vastgesteld door J. van Hooydonk, bisschop van Breda. Het is niet zo verwonderlijk dat de statuten weer herzien werden, want sinds 1853 was Breda een zelfstandig bisdom en dus was het logisch dat er een eigen koers werd uitgestippeld voor het bisdom en voor de instituten die bij het bisdom betrokken waren.

In het eerste hoofdstuk van deze statuten ging men uit van de leeftijd van achttien jaar om toe te kunnen treden tot de begijnengemeenschap. Dit was ook bij de vorige versies het geval. Wanneer iemand zich aanmeldde werd eerst bekeken wie die persoon was en welke de motieven waren om in te treden. In de statuten van 1855 werd heel duidelijk omschreven wat men van de nieuweling verwachtte: “voor aler iemand aan te nemen, zal men wel onderzoeken of dezelve eerbaar en zedig van leven is geweest, alsook of zij gezond van ligchaam en zinnen is”. In deze statuten werd ook het inkomen bepaald. Degene die geprofest werd, moest zorgen “voor den titel”, die op vastgoed werd gesteld, en moest een vast inkomen van FL. 50,- hebben voor het onderhoud na de professie. Een titel moest vrij zijn en onbelast en mocht nooit belast worden, verkocht of veranderd zonder speciale permissie van de bisschop.

Op de dag van de professie werd in het begijnhof een solemnele dienst gehouden; tijdens deze dienst sprak degene die geprofest werd haar geloften uit ten overstaande van de pastoor van het begijnhof. Verder werd er nog heel nauwgezet melding gemaakt van het meubilair dat de begijn mocht gebruiken en natuurlijk was er ook weer voor de kleding extra aandacht. Het ging om het aantal rokken en onderrokken, om de sluier en om de vraag welk kledingstuk op welk moment gedragen moest worden.⁵⁷

Tenslotte is er nog een opvallende bepaling in de statuten van 1855: het verbod om in het Valkenberg te komen. Letterlijk staat er: “Het Valkenberg wordt, als zijnde geen genoegzaam stille plaats voor Geestelijke Kinderen, aan de Beggijntjes verboden”.

In maart 1909 werden de statuten weer herzien en deze keer door Petrus Hopmans, vicaris-generaal van het bisdom en pastoor van het ‘begijnhof’; zij werden goedgekeurd door bisschop P. Leijten van Breda. Deze *Statuten voor het begijnhof van Breda, herzien door P.*

⁵⁶ SAB, ABB, inv.nr. 9.

⁵⁷ Van Hooydonk, *Statuten*, 1885.

Hopmans, vicaris-generaal en pastoor van het beggijnhof bevestigen mij in mijn mening dat de clerus van lieverlee van de begijnen steeds meer een congregatie van religieuzen wilde maken, weliswaar een actieve congregatie die om ook een maatschappelijke reden van bestaan te hebben werkzaamheden verrichtte die gericht waren op de samenleving van Breda, maar die verder toch vooral naar binnen gekeerd was met het oog op contemplatie.

Al in het eerste hoofdstuk, waarin het doel van het ‘beggijnhof’ behandeld wordt, stuit ik op een zin, die mij niet in overeenstemming lijkt te zijn met de oorspronkelijke bedoeling van de begijnen: “Het doel is zijne leden te heiligen en den evenmensch nuttig te zijn. Om dat doel te bereiken, leggen de Beggijntjes de eenvoudige eeuwige geloften van gehoorzaamheid en zuiverheid af en wijden zich aan verschillende werkzaamheden, zoals bewaar- en naaischool houden, katechismusonderricht geven, naaien voor liefdadige instellingen, verzorgen van kerkelijk lijnwaad enz.”. In tegenstelling tot de oudere statuten spreekt men hier over eeuwige geloften, terwijl toch juist het bijzondere van de begijnen was, dat ze slechts voor een bepaalde tijd voor deze levensvorm konden kiezen. Het woord eeuwig lijkt mij hier niet op zijn plaats, omdat de begijnen vanaf het begin de mogelijkheid hadden slechts tijdelijke geloften af te leggen. Wel blijft de gelofte van armoede achterwege; die zou helemaal indruisen tegen het oorspronkelijke ideaal van deze vrouwen.

In paragraaf twee gaat het over het aannemen van nieuwe leden, postulanten genoemd. In de vroegere statuten moesten degenen die zich aanmeldden van goede naam en faam zijn. In Hopmans’ statuten moet onderzocht worden of de postulanten (ook een kloosterlijke term voor proeftijd) vrij waren van lichamelijke kwalen.⁵⁸ In dit hoofdstuk over de geloften wordt vooral de nadruk gelegd op de zuiverheid. Dit zal wel met de tijdgeest te maken hebben. Maar beweren dat een begijn die zondigt tegen de kuisheid een dubbele zonde bedrijft, namelijk een zonde tegen de zuiverheid en een zonde tegen de godsdienstigheid (‘heiligschennis’), gaat toch wel heel ver: “Elke zonde tegen de deugd van zuiverheid is ook eene zonde tegen de gelofte van zuiverheid”.⁵⁹

Wanneer postulanten en novicen ter sprake komen, wordt nauwgezet aangegeven wat wel en niet geoorloofd is. Het interessante is dat op deze bladzijde enkele teksten zijn doorgestreept en er een handgeschreven verandering staat, die duidelijk afwijkt van de tekst. In de gedrukte versie van Hopmans staat: “De novicen mogen nooit buiten het Beggijnhof gaan zonder toestemming van de Juffrouw Meesteres, die nimmer zal toestaan des nachts buiten het Hof te verblijven; alleen wordt toegestaan bij hare familie drie volle dagen te gaan

⁵⁸ Hopmans, *Statuten*, p. 4.

⁵⁹ Hopmans, *Statuten*, p. 8.

doorbrengen bij het naderen van hare Professie. Mochten zij meerdere vrijheid nodig hebben, dan zullen zij deze kunnen vragen aan Z.D.H. den Bisschop van Breda”. Dit hele stuk is doorgestreept en vervangen door: “Tijdens het postulaat en het noviciaat is het niet geoorloofd uit te gaan ook niet in de stad Breda, tenzij in geval van dringende noodzakelijkheid met toestemming van Juffrouw Meesteres”.⁶⁰

Voor het gebedsleven heeft P. Hopmans speciale aandacht. Driemaal daags moet de *Engel des Heeren* worden gebeden. Nieuw ten opzichte van de oudere statuten is het aantal keren dat de begijnen ter communie mogen gaan. Werd in de vorige statuten veelvuldig communiceren ontraden, in deze statuten wordt het aangemoedigd om vaker te naderen tot de tafel des Heren. Dagelijks moeten de begijnen ook een bezoek brengen aan het Heilig Sacrament en elke maand zullen zij in de middag van één tot twee uur een biduur volbrengen voor het Heilig Sacrament; dit biduur werd later het Heilig Uur genoemd en gehouden op elke eerste vrijdag van de maand. Wat ook nog de indruk versterkt dat men van de begijnen een kloostergemeenschap wilde maken, is het invoeren van de maandelijksse recollectiedag en de jaarlijkse retraite. Dit zijn gebruiken die ook bij de derde orde van Franciscus en Dominicus in acht genomen werden. Ook de visitatie nam een belangrijke plaats in: elke drie jaar kwam er een visitor op het begijnhof. Dit kon de bisschop zelf zijn of een gevolmachtigde.

Het zesde hoofdstuk gaat over het bestuur: “Het Beggijnhof wordt bestuurd door den pastoor en Juffrouw Meesteres, die wordt bijgestaan door een Secondante en eene Novicenmeesteres. Juffrouw Meesteres wordt gekozen bij meerderheid van stemmen der geprofeste zusters. Zij wordt gekozen voor drie jaar en is na verloop van dien tijd herkiesbaar”.⁶¹ De meesteres wordt gekozen, maar de pastoor, die niet gekozen kan worden – in tegenstelling tot wat eerder wel mogelijk was, toen de pastoor benoemd werd door de meesteres – zet zichzelf in deze statuten op de eerste en dus de belangrijkste plaats binnen het bestuur van het begijnhof.

Verder gaf Hopmans in deze statuten nog een heel nauwkeurige dagorde aan: van uur tot uur werd het leven van een begijn geregeld. Hij hield rekening met de zon- en feestdagen en de recollectiedagen. Dit zegt wellicht meer over het karakter van Hopmans dan over het organisatietalent van de begijnen. Hopmans gaf precies aan wanneer en in welke omstandigheden de begijnen hun familie mochten bezoeken. Een bezoek aan kermissen en bruiloften was uit den boze. Een bezoek aan kraamvrouwen was toegestaan, maar pas nadat de jonge moeder haar kerkgang gedaan had!

⁶⁰ Hopmans, *Statuten*, p. 4.

⁶¹ Hopmans, *Statuten*, p. 15.

Pastoor Hopmans maakte zich zelfs druk over het meubilair van de begijnen, bv. over de kleur van bedden en dekens: die moesten paars van kleur zijn; witte spreien waren niet toegestaan volgens deze statuten. Dergelijke bepalingen nam hij weliswaar over uit de vorige statuten, maar het feit dat hij ze extra benadrukt in zijn wijzigingen, betekent toch dat hij waarde hechtte aan bepaalde details, die eigenlijk met het spirituele leven weinig te maken hadden. Hij ging zelfs zo ver te bepalen dat de begijnen die om welke reden dan ook wilden afwijken van de voorschriften, toestemming moesten vragen aan de bisschop van Breda.⁶²

Bij de algemene bepalingen, die de dagelijkse gang van zaken regelden, ging het om het openen en sluiten van de poort en om de prijzen van de koophuizen. Er werd bepaald wie inwoning mocht hebben en wie niet en welke kosten daarmee gepaard gingen. Een huis mocht niet zonder toestemming veranderd worden. Volgens Hopmans moesten de begijnen zich er terdege van bewust zijn dat zij met de keuze voor dit leven de wereld hadden verlaten om te leven op ‘Begga’s Hof’ en op die manier hun leven te heiligen.⁶³

Evenals reeds gebeurde in de vorige versie, de statuten van 1855, gebruikt Hopmans in de statuten van 1909 consequent het woord ‘begijnen’; de dubbele g verwijst naar de Heilige Begga. Waarschijnlijk behoorde Hopmans ook tot degenen die aannamen dat Begga haar naam gegeven had aan het begijnenwezen.

Pastoor Hopmans heeft met zijn statuten een groot aandeel gehad in de verandering van het oorspronkelijke leven van de Bredase begijnen. Er was al eerder een tendens zichtbaar om van de begijnen op de een of andere manier een kloosterorde te maken, maar Hopmans gaat naar mijn overtuiging met zijn wijzigingen van de statuten aanmerkelijk verder dan zijn voorgangers. Het leven van de begijnen werd aanvankelijk gekenmerkt door een vrijheid in gebondenheid, maar onder zijn invloed werd het begijnhof meer en meer een klooster zoals er in de negentiende eeuw verschillende zijn gesticht. De vraag kan gesteld worden of hij daarmee voor het Bredase begijnhof de bijl niet aan de wortel gelegd heeft.

⁶² Hopmans, *Statuten*, p. 20.

⁶³ Hopmans, *Statuten*, p. 20.

4. HET GEESTELIJK LEVEN VAN DE BREDASE BEGIJNEN

4.1. DE SPIRITUALITEIT VAN DE BEGIJNEN

In 1215 riep paus Innocentius III het Vierde Concilie van Lateranen bijeen. Hij vaardigde diverse kerkelijke wetten uit met betrekking tot de zondagrast, de vastendagen, het sacrament van vergeving en de gebruiken rond het ontvangen van de Heilige Communie. De leer van de transsubstantiatie werd vastgelegd in een decreet; met behulp van de leer van Aristoteles verklaarde men wat er tijdens de consecratie gebeurde. Dat dit niet alleen voor de gemiddelde gelovige, maar eveneens voor de priesters die de taak hadden om tijdens de liturgische vieringen de uitleg hierover te verzorgen, een moeilijk te verteren onderwerp was, moge duidelijk zijn. De voorgangers deden nochtans hun uiterste best om deze moeilijke materie enigszins toegankelijk te maken en namen vaak hun toevlucht tot allerlei voorbeelden. Zo vertelden zij bijvoorbeeld dat Jezus als kind verschenen was in een tabernakel of er iets onverklaarbaars gebeurd was met de geconsacreerde speciën: een hostie was beginnen te bloeden of witte wijn was plotseling rood gekleurd.⁶⁴ Deze kerkelijke bepalingen werkten vanzelfsprekend ook door in de statuten van de begijnen en zodoende in hun dagelijks leven.

De vragen rond het mysterie van de transsubstantiatie hebben er wellicht toe bijgedragen dat er bij de begijnen een grote intense aandacht was voor het Heilig Sacrament. Deze verering werd algemeen en mondde zelfs uit in een speciale feestdag, die sinds ca. 1250 als Sacramentsdag gevierd wordt. Dat dit feest officieel werd ingevoerd, is met name aan de inspanningen van Juliana van Cornillon (1192-1258) te danken. Juliana kreeg haar opvoeding in een convent te Luik; dit was geen klooster, maar een burgerlijke stichting, bestuurd door een prior en een priorin, notabelen van de stad en vertegenwoordigers van de bisschop. De leden van dit convent leidden een religieus leven, maar zonder geloften en niet aan een regel gebonden. Juliana kreeg in deze gemeenschap al vroeg de kans om zich te ontwikkelen. Ze leerde lezen en schrijven, leerde psalmen en teksten die belangrijk waren voor het christelijk geloof. Dit kwam haar later goed van pas, want zo was zij in staat te werken aan een theologie die de grondslag zou zijn voor het feest van Sacramentsdag. Haar denkbeelden besprak zij met theologen uit Luik en andere plaatsen. Een van deze theologen was de aartsdiaken van Luik, Jacques Pantaleon, die in 1261 tot paus Urbanus IV gekozen zou worden, en in deze functie heeft hij in 1264 Sacramentsdag als feest voor de hele Kerk ingesteld.

⁶⁴ Gielis, 'Kerkelijk leven', p. 66-67.

Juliana werkte ook aan een liturgie voor het feest en werd daarbij terzijde gestaan door een jonge liturg die in hetzelfde convent woonde. Samen schreven zij de Latijnse teksten en componeerden ze de muziek voor het officie *Animarum cibus* (*Voedsel voor de zielen*). Deze liturgie bevatte psalmen, gebeden, hymnen en liederen voor de zeven getijden van het feest van Sacramentsdag. Ook schreven ze teksten en componeerden ze melodieën voor de vespers aan de vooravond van en voor de dagen in de week na het feest. Voor de metten schreven zij teksten waarin de betekenis van het feest werd uitgelegd.⁶⁵

In het algemeen kan gezegd worden dat de begijnen een grote liefde hadden voor de mens Jezus. Het is heel goed mogelijk dat de geschriften van Beatrijs van Nazareth (1200-1268) daartoe hebben bijgedragen. Beatrijs was zelf geen begijn maar had wel haar opvoeding bij de begijnen genoten. Later trad zij in bij een kloosterorde. Wij kennen haar vooral door haar minnemystiek zoals verwoord in *Van seven manieren van heiliger minnen*.⁶⁶ Nog een vrouw die met zekerheid van invloed is geweest op de spirituele vorming van de begijnen is Hadewijch. Wie zij was en waar zij vandaan kwam, daarover is weinig bekend. Zij heeft wel een aantal brieven nagelaten die uit de eerste helft van de dertiende eeuw stammen. Uit deze brieven blijkt dat Hadewijch midden in de mystieke begijnenbeweging stond.⁶⁷ Ook zuster Bertken uit Utrecht zal voor de begijnen geen onbekende geweest zijn. Zij woonde heel wat jaren tegen de Utrechtse Buurkerk aan en na haar dood vond men verschillende teksten waaronder een beschouwing over het lijden van *Ons liefs Heren*.⁶⁸

In de veertiende eeuw was de Moderne Devotie van invloed op de ontwikkeling van het geestelijk leven van de begijnen. De naam van Geert Grote is onlosmakelijk met deze stroming verbonden. Grote werd in Deventer geboren in het jaar 1340. Hij was de zoon van een zeer welgestelde koopman, schepen van de stad, en als zodanig voorbestemd voor een grote maatschappelijke carrière; in zijn jeugd kreeg Geert een goede opleiding en studeerde hij aan universiteiten in het buitenland. Zijn leven nam een wending na een langdurige ziekte in 1374; hij koos radicaal voor een aan God gewijd leven. Hij wilde eerst kluizenaar worden, maar koos later voor een apostolisch leven in de wereld.⁶⁹

De beweging van Grote was niet alleen actief in de Nederlanden, maar waaierde uit over heel West-Europa, van Zwitserland tot Polen.⁷⁰ Vooral de geschriften van de Moderne Devotie hebben sporen nagelaten, zeker ook bij de begijnen. Een van de belangrijkste boeken

⁶⁵ Mulder-Bakker, *Verborgene Vrouwen*, p. 91.

⁶⁶ Tepe, *Begijnen*, p. 22-23.

⁶⁷ Tepe, *Begijnen*, p. 22-23.

⁶⁸ Tepe, *Begijnen*, p. 25.

⁶⁹ Nissen (ed.), *Geloven*, p. 51-55.

⁷⁰ Nissen (ed.), *Geloven*, p. 51-55.

van deze beweging en van het christendom in het algemeen is *De imitatione Christi* (*Over de navolging van Christus*); het bevindt zich in de nalatenschap van het Bredase begijnhof. Dit boek wordt toegeschreven aan Thomas van Kempen (1379/80-1471). Het zette lezers aan om meer vertrouwd te raken met de bijbel.

Een gebeurtenis op spiritueel vlak die zeker niet ongemerkt aan de begijnen – in Breda althans – is voorbijgegaan is het wonder van Niervaert. Rond 1300 werd in de buurt van Niervaert, tegenwoordig Klundert, een hostie gevonden. Deze hostie werd in 1494 naar Breda overgebracht vanwege de steeds dreigende overstroming. Tot aan de Beeldenstorm trok deze hostie veel pelgrims; ze zorgde later voor een grote verering voor het Heilig Sacrament. Er werd zelfs een speciale Broederschap voor opgericht. De begijnen die toch al een grote verering aan de dag legden voor de persoon Jezus van Nazareth en voor het Heilig Sacrament, zullen zeker actief deelgenomen hebben aan de verering van de hostie van Niervaert.

4.2. BOEKEN TER BEVORDERING VAN HET GEESTELIJK LEVEN

Op het Bredase begijnhof zelf bevindt zich nog een groot aantal boeken dat de begijnen gebruikten. Deze boeken zijn bewaard gebleven dank zij de gewetensvolle zorg van de huidige beheerder, de heer Martin Rasenberg. Momenteel worden, mede door zijn toedoen, boeken gerestaureerd zodat zij in de toekomst kunnen fungeren als ‘monument’ voor de Bredase begijnen. Thans is een beperkt deel van de boekencollectie van het begijnhof ondergebracht bij het stadsarchief van Breda⁷¹. Deze collectie bevat dus de boeken die eigendom waren van de begijnen of van de pastoors die aan het hof verbonden waren.

Het gaat duidelijk om boeken die vaak ter hand genomen zijn, want zij hebben niet alleen geleden door de opslag op zolder, maar ook door het veelvuldig gebruik. Vele boeken gingen van de ene begijn over naar de andere; dat is te zien aan de verschillende namen die er in staan. Mij is bij het doornemen van deze boekencollectie wel duidelijk geworden dat de Bredase begijnen openstonden voor allerlei literatuur: zij gebruikten verschillende soorten boeken om hun geestelijk leven vorm te geven en te onderhouden. Het zou te ver voeren om alle boeken die bewaard gebleven zijn te bespreken, want het zijn er heel wat. Van de boeken die bewaard gebleven zijn, zal ik er enkele behandelen die naar mijn mening een tamelijk duidelijk beeld geven van de opvattingen en van de spiritualiteit van de begijnen, en pogen te

⁷¹ SAB, ABB, dep. 4.

achterhalen hoe zij probeerden door middel van deze literatuur hun geestelijk leven vorm te geven.

Onder de boeken uit het begijnhof is bijvoorbeeld een catechetisch traktaat te vinden, dat de typische opvattingen uit de tijd van de Contrareformatie weerspiegelt. De Reformatie was voor de begijnen niet onbekend, en zij wilden klaarblijkelijk op de hoogte zijn van de achtergronden van de godsdiensttwisten. Zij hadden daarvoor ter beschikking: *Klaer Licht der Rooms-Catholyken*, geschreven in het Hoogduits door een priester van de sociëteit van Jezus (volgens de catalogus van de UvT-bibliotheek Johann Jakob Scheffmacher S.J), en in vertaling uitgegeven te Antwerpen in 1780. Doch het lijkt niet erg waarschijnlijk dat zij gezien de inhoud van het boekje – allerlei negatieve uitspraken over de reformatoren zonder voldoende argumentatie – na het lezen ervan goed inzicht hadden in de denkbeelden van de Reformatie. Het eerste deel bevat vragen en antwoorden met betrekking tot Luther en Calvijn. Een van de vragen luidt of Luther katholiek was. Dat wordt niet waarschijnlijk geacht, want de middelen die hij gebruikte konden niet van God zijn; als God de Kerk had willen reformeren, had hij toch wel iemand anders gekozen! Op de vraag waarom Luther onbekwaam was, luidde het antwoord dat zijn eigen boeken daarvan een getuigenis waren. Het tweede gedeelte waarin de auteur aandacht schenkt aan de Tien Geboden, lijkt vooral praktisch van aard en wellicht een vraagbaak voor het oplossen van sociale en maatschappelijke problemen. Enkele stellingen over het vierde gebod zijn de moeite van het vermelden waard. De vraag wordt gesteld wat men aan de ouders schuldig is; dat zijn drie dingen: liefde, eerbied en gehoorzaamheid. Liefde is men verschuldigd omdat men van de ouders heel veel goeds heeft ontvangen, namelijk het leven, de opvoeding en de eerbaarheid. Op de vraag of men de ziel ook van de ouders heeft ontvangen, wordt ontkennend geantwoord, want het lichaam heeft men van de ouders, maar de ziel rechtstreeks van God.

Nog een opmerkelijke vraag met een even opmerkelijk antwoord: “Mag iemand in het klooster gaan die arme ouders heeft, ouders die niet in staat zijn om in hun eigen onderhoud te voorzien”? Het antwoord is duidelijk: “zo iemand moet niet intreden, maar voor de arme ouders zorgen”. De zorg voor de ouders gaat nog verder: “Wat moet er gebeuren als iemand al in het klooster is, maar van wie de ouders daarna armlastig worden”? Ook hier is het antwoord heel duidelijk: “Als dit probleem zich voordoet, moet de kloosterling dit met de overste bespreken en als de overste niet kan, of niet wil helpen, moet de kloosterling verlof vragen om tijdelijk uit te treden en de ouders gaan helpen”. De auteur was duidelijk de overtuiging toegedaan dat men in het klooster niet buiten de werkelijkheid moest leven, maar een open oog hebben voor de maatschappelijke problemen die zich voor konden doen. Ook de

begijnen hebben misschien hun voordeel gedaan met dit boekje, hoewel zij in een andere situatie verkeerden dan de kloosterlingen, die zich afwendden van de wereld om voor altijd en eeuwig aan alles onthecht te zijn, terwijl de begijnen hun leven op het begijnhof als tijdelijk konden beschouwen en veel gemakkelijker konden kiezen voor een tijdelijke uittreding als er hulp nodig was in de familie.

Een aantal boeken uit de collectie houdt verband met de liturgie. Een van die boeken was eigendom van pastoor A.M. van de Corput; het is typisch voor de boeken uit de bibliotheek van een pastoor, die zijn boeken zeker ook ten dienste van de begijnen gebruikt zal hebben. Het boek heeft als titel: *Lessen en Evangelieën op alle dagen van het jaar*; de auteur of samensteller van dit boek was J.C.H. Muré, pastoor te Leiden, en het was goedgekeurd door de bisschop van Haarlem op 4 juli 1885.⁷² Het boek behandelt alle zon- en feestdagen van het jaar en geeft een uitleg van de lezingen in de mis van de dag. Aan het slot van het boek staat een wens van de samensteller: “Moge dit evangelieboek welkom zijn in menig katholiek huisgezin en dienen tot stichting van velen”. Het is inderdaad een boek dat toegankelijk is voor belangstellenden die niet direct theologisch onderlegd zijn of bedreven in de exegese van de bijbel. Het is duidelijk dat pastoor Van de Corput het gebruikt zal hebben voor zijn preken of andere vormen van geloofsonderricht, met als doel de begijnen vertrouwd te maken met teksten uit het Nieuwe Testament.

Een ander boek dat verband houdt met de schriftlezingen tijdens de mis, draagt de titel: *Lust-Hof der godvruchtige meditatiën op de Evangelieën der Feest-Dagen des Jaers*. Het werd geschreven door Frater Joannes Ludolphus van Craywinckel, “canonik Norbertein van Tongerlo, vicarius van Leliën-dael”, en verscheen te Antwerpen in 1778. Het is een meditatieboek voor de verschillende feestdagen van het jaar, onder andere: “De feestdag van den alderheiligste Naem Jesus. Van de Zoetheyd, Sterkheyd en vruchten van dien Heilige Naam”. De feestdag van de Heilige Hugo krijgt ook speciale aandacht. Hij was de eerste discipel van Norbertus, de eerste abt van “de kerk van Praemonstreyt”.

Uit de statuten hebben we vernomen dat in de beginperiode de begijnen Onzevaders en Weesgegroeten baden, maar dat zij later, mede onder invloed van de kerkelijke overheid, overgingen tot het bidden van de getijden zoals in de kloosters gebruikelijk was. Voor dit getijdengebed gebruikten de begijnen het *Klein Officie van de Heilige Maagd Maria voor de drij tijden des jaars volgens den Roomschen Brevier*, uitgegeven te Antwerpen in 1731; latere uitgaven zijn gedrukt te Mechelen in 1889, 1894, 1896 en 1908 en zelfs nog te Nijmegen in

⁷² SAB, ABB, dep. 4, 149 – F – 1.

1940.⁷³ De regels voor het lezen van het officie der Heilige Maagd luiden als volgt: “Het klein officie van de Heilige Maagd wordt gelezen van de dag nà Lichtmis tot de vespers van de zaterdag voor den eersten zondag van den Advent, behalve op het feest van O.L.V. Boodschap, op welke men leest als in de Advent”. Het officie werd in het Latijn gebeden en omvatte: metten, lauden, priem, terts, noon, vespers en completen. Verder zijn ook opgenomen de getijden voor de overledenen; dan werden de boetepsalmen gebeden: psalm 6, 31, 37, 50, 101, 129 en 142. Voor de gebeden voor en na de maaltijd hield men rekening met de liturgische tijden.

Voor de geestelijke lezing was er speciale literatuur. Een van deze boeken, *Oeffeninge der volmaecktheyt ende christelycker deugden*, werd geschreven door “den Eerwaardigen vader, Alphonsus Rodrigues, priester der societeyt Jesu en werd overgeset door P. Jacobus Susius. Oock priester der selve society” en werd gedrukt te Antwerpen in 1683. Het boek bevat acht traktaten. Die waren niet allemaal even belangrijk voor begijnen. Bijvoorbeeld het tweede traktaat behandelt de gelofte van armoede, die het fundament zou zijn van de evangelische volmaaktheid, maar deze gelofte werd door de begijnen niet uitgesproken. De deugd van zuiverheid speelde wel een rol en was volgens het vierde traktaat een deugd die men slechts moeizaam kon bereiken. In het zesde traktaat spreekt de auteur over de regels: “Van de groote weldaet ende gonste die onsen Heere ons heeft gedaen, dat hij ons met de regelen heeft omringt”. Verder behandelt het boek de noodzaak van gehoorzaamheid, openheid ten opzichte van overste en van geestelijke begeleiders. Vermaningen moeten gezien worden als een groot goed en een teken van liefde.

Enkele boeken uit de bibliotheek van het Bredase begijnhof leren ons de specifieke spiritualiteit van de begijnen kennen. Zo is er een merkwaardig handgeschreven boek uit 1853: *De levensschets van de achtbare Jufvrouw Teresia Verhaeghe*.⁷⁴ Thérèse Verhaeghe was begijn in het Groot Begijnhof te Gent. Ze werd geboren op 18 april 1797 en overleed op 2 januari 1853. Zij was van plan geweest om in een klooster te gaan, maar het klooster van de conceptionisten in Gent was door de Fransen gesloten, en daarom koos zij voor de begijnen. Tijdens haar leven zou zij al een groot aantal wonderbaarlijke genezingen verricht hebben. Volgens het boek is er na haar dood in totaal 121 keer melding gemaakt zijn van een genezing op haar voorspraak. Deze levensschets van Theresia Verhaeghe, “beggijn van het convent van Sint Joseph” werd geschreven door “deszelfs overste juf. Goeminne”. Dit was dus de begijn bij wie Theresia inwoonde.

⁷³ Al deze drukken zijn aanwezig in de bibliotheek van de voormalige pastorie van het begijnhof van Breda.

⁷⁴ Bibliotheek van de voormalige pastorie van het begijnhof van Breda, 149 – F – 27.

In het boek is een bidprentje gestoken, waarop staat dat zij sinds 19 januari 1806 een geprofeete was volgens de derde orde van de Heilige Dominicus. Ook wordt er op vermeld dat zij in april 1851 ter ere van de Heilige Antonius van Padua een kapel gesticht heeft, die op 13 april 1852 werd ingewijd. Dergelijke boeken met gebruikssporen geven naar mijn idee enigszins de mogelijkheid om de mentaliteit van deze vrouwen te begrijpen. Enerzijds bleven zij zo zelfstandig en onafhankelijk als maar mogelijk was, maar anderzijds moesten zij hun geestelijk leven een bepaalde richting geven en waren ze aangewezen op de mogelijkheden die er op dat moment voorhanden waren.

Een boekje dat specifiek is voor Breda, werd geschreven door pastoor Nicolaus van Milst, pastoor van het begijnhof aldaar. Het werd uitgegeven in Antwerpen in 1697 of 1698 en kreeg als titel: *Den Sone Godts gheworden eenen Sone des mensche, lijdende, en stervende voor den mensch, voorghestelt in de vijf droeve mysteriën, tot een vruchtbaerigh me-lijden, en me-sterven, soo van den beginnende, als van de voortgaende, en de volmaeckte zielen*. Het is een bijzonder boekje wat de inhoud betreft, maar meer nog door een gedrukte opdracht aan zuster Elisabeth Verboven, kosteres van de Bredase begijnhofkerk: “Aan de seer iverighe ende sorghvuldighe suster Elisabeth Verboven, costeresse van de kercke van het Beggyn-hof tot Breda”. Er staat met potlood in geschreven dat het boekje behoorde aan zuster Kriellaars. De onderwerpen die dit boekje behandelt, werpen een bijzonder licht op de spirituele instelling van de auteur: “Inleydinghe tot de vijf droeve mysteriën. We zetten de ogen van ons verstand op den sone Godts, den welcken voor de blijchap (die Hem was voor – ghestelt) ter liefde van den mensch heeft verkosen te worden eenen mensch, om naer natuer van eenen mensch niet alleenelijck te weenen maer oock te lijden en te sterven als eenen mensch”.⁷⁵ De inhoud zal de begijnen zeker geraakt hebben, want evenals bij de Franciscanen was er bij de begijnen een grote belangstelling voor de mens Jezus.

Tenslotte is er nog een boek dat omwille van zijn zeldzaamheid zeker het vermelden waard: *Den grooten franciscaenschen ende besweerboeck*.⁷⁶ Blijkens de ondertitel gaat het over: *Beleesingen, widingen ende besweiringen om alle toverie met eenen keer ende aanstond te helpen*. Het boekje begint met een: “Voor Reede: Aan den seer geachten ende voorsightigen conjuratoris. Glorie sy aen den Schepper, des hemels ende der aerde. Liefsten beleser aenmerckt ende onthou hetgene ik hier schrijve”. Daarna volgen aanbevelingen: “Men zal geen kwaad spreken van niemand, zelfs niet van degenen door wie men betoverd dreigt te worden. Zij zijn al kwaad en ongelukkig genoeg van hun eigen. Zij zijn tot het eeuwige vier

⁷⁵ Bibliotheek van de voormalige pastorie van het begijnhof van Breda, 149 – F – 5.

⁷⁶ Bibliotheek van de voormalige pastorie van het begijnhof van Breda, 149 – F – 7.

veroordeelt”. In totaal gaat het om tien aanbevelingen. Belangrijk was ook dat men kon zwijgen, want: “De duivel hoort het!” Verder staan er spreuken in die gebruikt konden worden bij wijdingen of zegeningen (benedictiën), spreuken voor het zegenen van hemden, dwalen en al het ‘lijnwaet’. Bij deze wijdingen ging het vaak om alledaagse dingen zoals bloem, brood, wijn of bier, boter en kaas. Er was ook een wijding van “lopende water om de oogen te genezen” en er waren wijdingspreuken om ziek vee te genezen. Bezweringspreuken waren er tegen rattenplagen, vogels en sprinkhanen. Men had, volgens dit bezweringsboek, ook een manier ontdekt om er achter te komen of iemand betoverd was. Degene die dat moest onderzoeken moest de ‘regte’ hand op die persoon leggen en dan bepaalde gebeden uitspreken. Men maakte gebruik van ‘duivels geesels’ (bezweringspreuken) om de betoverde te helpen. Op deze ‘geesels’ (briefjes) moest het volgende geschreven worden: “Jezus + Maria. Jesus Nazarenus rex Judaeorum”. Bij het boekje, dat gedrukt is in 1716, is op een aantal lege bladzijden een handschrift toegevoegd uit 1817. Op bladzijde 280 staat de naam van degene die het handgeschreven deel voor zijn rekening heeft genomen: “Dezen boek behoort toe aen mij Louis Callieboot. Door mij uitgeschreven in het jaar 1819 ”. Het is niet duidelijk tot hoe lang het boek gebruikt werd en hoe het in het begijnhof terecht gekomen is; omwille van het bijgelovig karakter van het boekje lijkt het onwaarschijnlijk dat het door een begijn gebruikt werd. Vermoedelijk is het door een erfenis in het bezit van een begijn gekomen.

De begijnen lazen niet alleen boeken. In de begijnhofcollectie is er ook nog een aantal jaargangen bewaard gebleven van het vroegere bisdomblad *Sancta Maria*, wat er op wijst dat de begijnen ook geïnteresseerde leden van het bisdom waren. Er zijn in dezelfde collectie ook krantenartikelen bewaard gebleven, die voornamelijk handelen over de situatie van de begijnen, hun historie, hun naam en dergelijke. Jammer genoeg gaat het om stukken die uit een krant zijn geknipt, waarbij de naam van de krant en de datum verdwenen zijn. De inhoud van de artikelen maakt echter wel duidelijk dat begijnen interesse hadden voor alles wat er over hen werd gepubliceerd. De inhoud van deze stukken laat mij evenwel veronderstellen dat zij geschreven zijn in een periode waarin iedereen er al van overtuigd was dat het begijnenwezen tot uitsterven gedoemd was.

5. DE PASTOORS VAN HET BEGIJNHOF VAN BREDA

5.1. DE FUNCTIE VAN BEGIJNHOFPASTOOR

Sinds 1291 hadden de Bredase begijnen de beschikking over een eigen kerkgebouw, toegewijd aan de Heilige Catharina. De bisschop van Luik had bij zijn goedkeuring evenwel bedongen, dat de pastoor van de parochie geen nadeel mocht ondervinden van deze begijnhofkapel. Dit betekent dat de begijnen bleven behoren tot de parochie van de Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk van de stad.

De priesters die benoemd werden aan de kapel van het begijnhof, waren geen pastoors in de eigenlijke zin van het woord, want de begijnhofkerk was geen parochiekerk. De rector van een van de beneficiën van de kapel bediende de Heilige Sacramenten voor de bewoners van het begijnhof.⁷⁷ In de Middeleeuwen bestond een regel die het wonen van de pastoor binnen de muren van het begijnhof verbood. De eerste begijnhofpastoor was heer Ghereijt, ‘capelaen’, die benoemd werd in 1343. Van hem is weinig meer bekend dan dat hij werkte voor de Bredase begijnen. Zijn opvolger in 1412 was Henricus Cuyper, rector van het St.-Katharina-altaar.⁷⁸

De priesters die als zielzorger voor de begijnen benoemd werden, kregen niet allemaal de titel pastoor. Sommigen werden benoemd als biechtvader. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1522 toen Jan Matheus als zielzorger gekozen werd. En in 1574 was heer Christiaen, biechtvader, getuige bij het opmaken van de jaarrekening van het hof.⁷⁹ Hij was dus niet alleen biechtvader, maar assisteerde de begijnen blijkbaar bij het afhandelen van allerlei materiële aangelegenheden.

Toen de begijnen rond 1535 verplicht werden te verhuizen naar een andere plaats, werd er op het nieuwe hof geen kerk gebouwd, maar kregen zij het recht om de al bestaande Wendelinuskapel te gebruiken. Dit recht konden zij weliswaar met tussenpozen tijdens de Tachtigjarige Oorlog behouden. Maar in 1649 kwam er definitief een einde aan: deze kapel werd dan de Waalse kerk. Een paar eeuwen lang maakten de begijnen dan gebruik van twee huizen die, zo goed als mogelijk was, tot kapel ingericht werden.

In 1631 was de politieke situatie van dien aard dat de begijnen de regel dat pastoors niet op het hof mochten wonen, overtraden en Jan van der Venne woongelegenheid op het hof

⁷⁷ Juten, *Cartularium*, p. XXXVII.

⁷⁸ Juten, *Cartularium*, p. XXXVII.

⁷⁹ Juten, *Cartularium*, p. XXXVIII.

aanboden. Van der Venne was naar alle waarschijnlijkheid dezelfde als de priester die in 1623 aan de Grote Kerk benoemd was. De pastoor was veiliger binnen de muren van het begijnhof dan daarbuiten: de bewoners van het begijnhof konden immers rekenen op de voortdurende bescherming van de Oranjes. De pastoors die later permanent op het hof woonden, namen hun intrek in een van de huizen.

In deze tijd was de pastoor in dienst van de begijnen; zijn benoeming gebeurde op hun voordracht en zij betaalden zijn salaris. Dit was bijvoorbeeld in 1635 een jaarlijks bedrag van 300 gulden.⁸⁰ De eerste pastoor die uitsluitend belast was met de zielzorg voor de begijnen, was Nicolaus van Milst, die benoemd werd in 1674. Hij was ook de eerste die legitiem op het hof woonde.⁸¹ Pas in 1850 is er voor de pastoor een pastorie gebouwd.⁸²

In de statuten van 1676 stond dat de bisschop iemand kon benoemen die toezicht hield op de gang van zaken op het begijnhof. Dit kon een pastoor zijn of een spiritueel directeur, die benoemd werd door de meesteres en de oudsten van het begijnhof. Veel later krijgt de bisschop wat dat betreft veel meer te zeggen over de gang van zaken en is zijn wil wet bij de benoemingen.

Bernardus van Bergen, die op het begijnhof werkzaam was ten tijde van de Bataafse Republiek, was op 17 januari 1786 door de Staten-Generaal als pastoor van het begijnhof toegelaten. De problemen die Van Bergen bij het begin van zijn pastoraat ondervond, geven een interessante kijk op wat de kerkelijke overheid verwachtte aangaande het intellectuele peil van de parochiepriesters.⁸³

Vooraleer hem te benoemen, had het bestuur van het bisdom Van Bergen op 11 januari 1786 naar Antwerpen ontboden om daar een examen in de theologie af te leggen. Het resultaat liet nogal te wensen over en bisschop Nelis oordeelde het nodig Van Bergen aan een tweede proef te onderwerpen. Omdat de slechte uitslag van het eerste examen te wijten was aan het feit dat Van Bergen het gebruik van het Latijn ontwend was, mocht hij zijn (mondeling?) herexamen in de landstaal afleggen. Bisschop Nelis was hier zeer tevreden over en besliste dat het eerste examen, dat schriftelijk was afgenomen, nietig was. Over pastoor Van Bergen had hij vernomen dat hij wat te hervormingsgezind zou zijn - wat betekent dat hij tot op zekere hoogte de (katholieke) Verlichting aanhing -, maar nadat hij hem erover gehoord had, tekende Nelis aan: "Zijn hervormingen blijken zo slecht niet".

⁸⁰ Juten, *Cartularium*, p. XXXIX.

⁸¹ Juten, *Cartularium*, p. XXXX.

⁸² Juten, *Cartularium*, p. XXXVII.

⁸³ Prick, *Bisschop Nelis*, p. 93.

Aan Van Bergen werden de nodige volmachten gegeven om zijn ambt uit te oefenen, nadat hij beloofd had dat hij zich zou houden aan de voorschriften van de bisschop en iedere dag een half uur zou besteden aan de studie van de theologie. Indien ziekte of dringende zaken hem dit laatste zouden beletten, moest hij de volgende dag de verzuimde studietijd inhalen. De bisschop wees hem de werken van de Mechelse seminarierepresident Petrus Dens en van (de Leuvense plebaan Nicolaas?) Pauwels, die naar eigen zeggen van Van Bergen reeds in zijn bezit zijn, als studiemateriaal aan. Bisschop Nelis besloot zijn verslag als volgt: "Ik had bij het afscheid een vroom, ijverig man voor mij, die zoal niet van groot verstand, vol onderworpenheid en nederigheid was.

Door het begijnhof van Breda door de toch wel enigszins moeilijke periode van de Bataafse Omwenteling, het koninkrijk Holland en de inlijving bij Frankrijk te loodsen, heeft Bernardus van Bergen zich op een verdienstelijke wijze van zijn taak gekweten.

Pastoor Van Bergen werd in 1825 opgevolgd door Willem van Zon, een pastoor bij wie we wat langer blijven stilstaan omdat hij door zijn organisatorisch talent en door zijn zakelijk en financieel inzicht, dat de begijnen zeker geen windeieren gelegd heeft, de functie van begijnhofpastoor meer inhoud gaf. Op 5 augustus 1823 werd Van Zon benoemd tot assistent van pastoor Van Bergen, die op 7 november 1825 overleed. Twee dagen later reeds richtten de meesteres, Cornelia Meeren, en een van de oudste begijnen namens het hele hof een verzoek aan apostolisch vicaris Van Dongen om Willem van Zon tot pastoor te benoemen. Op 14 november 1825 werd hem deze benoeming officieel meegedeeld. Toen Van Zon aantrad was de administratie van het begijnhof zeer onvolledig. Het leek er zelfs op dat men de ledenlijsten en de data van overlijden niet accuraat had bijgehouden. Pastoor van Zon begon een *Liber professionum et defunctorum ab anno 1700* samen te stellen. Tevens legde hij een *Liber memorialis* aan waarin belangrijke feiten die in een bepaald jaar gebeurden, werden opgetekend. Zijn opvolgers hebben dit gebruik overgenomen, de een al wat uitgebreider dan de ander.

Voordat Van Zon aan het begijnhof benoemd werd, was hij een tijd lang vicaris bij de proost van de priorij Catharinadal te Oosterhout geweest. Dit was allesbehalve een vanzelfsprekende benoeming, want de priorij was zelfstandig en onafhankelijk van de bisschop. Dat de bisschop van Antwerpen toch een seculier priester benoemd had binnen een autonome priorij, kan zijn omdat er veel katholieke gelovigen in deze priorij naar de kerk gingen.⁸⁴ Vicaris Van Zon had gedurende de negen jaar dat hij op Catharinadal verbleven had

⁸⁴ Bergé, *Willem van Zon*, p. 58.

de bouw van de nieuwe kerk van die priorij meegemaakt. Zo was het niet verwonderlijk dat pastoor Van Zon jaren later, toen hij voor de nieuwbouw van de begijnhofkerk van Breda een architect nodig had, voor Adriaan van der Aa koos die hij in die hoedanigheid in Oosterhout had leren kennen.

De begijnhofkerk werd gebouwd in 1838 onder pastoor Van Zon. Op 12 november 1838 kreeg deze pastoor van de apostolisch vicaris Mgr. J. van Hooydonk volmacht om als beheerder op te treden van alle goederen van het begijnhof.⁸⁵ Dat hij dit naar eer en geweten gedaan heeft, blijkt wel uit de literatuur waarin uitvoerig verhaald wordt hoe en waar hij zijn eigen aandelen belegde en welke winst hij maakte voor zijn eigen kapitaal en voor dat van de begijnen.

Ook in spiritueel opzicht had van Zon een grote invloed op het dagelijks leven van de begijnen. Waarschijnlijk hebben zijn jaren in de priorij Catharinadal ook sporen nagelaten in zijn eigen geestelijk leven en was hij in staat de juiste toon te vinden, passend in de negentiende eeuw. In 1850 stelde hij regels op voor het dagelijks leven van de novicen. In de inleiding stelt hij: “Den zegen des Vaders, des Zoons en des heiligen Geestes daalt neder over de maagden, die hier willen leven tot meerdere eer en glorie van Godt en tot hunnen zaligheid en tot stigting van hunnen evenmensch”. Verder gaan de regels over het gedrag van de novice ten opzichte van de meesteres en over de dagorde. Zo waren de novicen verplicht om op vijf uur in de morgen op te staan omdat de morgenstond de beste tijd zou zijn om God te dienen. Een opvallende regel is: “De novitien zullen naar hun morgengebeden gelezen te hebben, hun tijd begeven na de kerk, om de geestelijke les en het puntje [vermaning, terechtwijzing] dat aan de gemeente om zes uren word voorgelezen, te aanhoren en daarnaar inwendige meditatie doen”.⁸⁶ Het is bijna wel zeker dat pastoor van Zon ook de inspirator is geweest tot wijziging van de statuten van 1855.

De pastoors die na de dood van pastoor Verdaasdonk in 1885 benoemd werden – bv. Petrus Hopmans, de latere bisschop, in 1908 – waren tevens vicaris-generaal van het bisdom. Naarmate meer bevoegdheden door de kerkelijke overheid aan de pastoor werden toevertrouwd, verdween de zelfstandigheid van de begijnen met betrekking tot hun materiële leefomstandigheden en tot hun geestelijk leven. Vanaf die tijd lijken de begijnen door hun afhankelijkheid van de kerkelijke overheid steeds meer op de vrouwelijke religieuzen van de actieve congregaties, die in de eerste helft van de negentiende eeuw gesticht werden. Meestal gebeurde een dergelijke stichting eveneens door toedoen van de plaatselijke clerus.

⁸⁵ Bergé, *Willem van Zon*, p. 66.

⁸⁶ SAB, ABB, inv.nr. 92.

Uit de lijst van pastoors die op het Bredase begijnhof gewerkt hebben, wil ik aan twee speciale aandacht schenken, omdat zij – voor zover ik dit kon nagaan – een speciale plaats hebben ingenomen, hoewel ieder op een eigen specifieke manier: Nicolaus van Milst en Petrus Hopmans.

5.2. NICOLAUS VAN MILST, PASTOOR VAN 1674 TOT 1706

Nicolaus van Milst was werkzaam als pastoor in Wiekevorst, toen hij door bisschop Capello benoemd werd tot pastoor van de Bredase begijnen. Het parochiewerk in de noordelijke dekenaten van het bisdom Antwerpen, waaronder Breda, werd door de bisschop gezien als een vorm van missiewerk. Er golden immers andere wetten in Staats-Brabant zodat dit deel van het bisdom voor de bisschop moeilijk te bereiken was. Voor het werk in de noordelijke dekenaten zocht hij waarschijnlijk naar priesters die in staat waren hun werk zelfstandig in te richten.⁸⁷

Nicolaus van Milst was geboren in Antwerpen als zoon van een koopman, Nicolaas van Milst. Zijn moeder, Barbara van Havre, droeg een naam die terug te vinden is in de reeks van aanzienlijke geslachten van Brabant. Nicolaus junior had nog een oudere zus Catharina en een twee jaar jongere broer Josse. Hij bezocht het gymnasium in Antwerpen. Op dit gymnasium besteedde men veel aandacht aan het literatuuronderwijs. Maar in de tweede helft van de zeventiende eeuw legde men meer dan voorheen nadruk op het leren kennen van de christelijke traditie. Zonder Cicero en Seneca te verwaarlozen, las men tijdens de opleiding al gauw Cyprianus en Ambrosius, Hieronymus en Climacus, Leo de Grote en Gregorius.⁸⁸ Men zorgde er voor dat de jonge mensen zich bewust werden van de noodzaak om kennis te nemen van de christelijke oudheid “die van grote waarde is en kracht geeft voor het behoud van het geloof”.⁸⁹ Later, toen Van Milst pastoor was van de Bredase begijnen, kwam deze kennis hem van pas bij de geestelijke leiding van deze vrouwen.

In de tijd dat hij werkte in Wiekevorst, ten zuiden van Herentals, maakte hij kennis met een vorm van aanschouwelijke meditatie over het lijden en sterven van Jezus. In zijn schrijf- en dichtkunst maakte hij anderen deelgenoot van deze ervaring.

Van Milst was de vijftiende pastoor die diensten verrichtte op het hof, maar de eerste die er geen andere taak naast had. Tegelijk met hem kreeg Michiel van Herck de benoeming

⁸⁷ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 14.

⁸⁸ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 9.

⁸⁹ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 10.

tot pastoor van de Sint-Barbaraparochie, die afgescheiden werd van het begijnhof. Deze scheiding had nogal wat voeten in aarde: de gelovigen uit de stad waren reeds jaar en dag gewend om op het begijnhof naar de kerk te gaan, maar de nieuwe pastoor van de Barbaraparochie wilde dit nu verhinderen. Het eerste conflict was een feit en er zouden er nog meer volgen.

Van Milst richtte vrijwel meteen na zijn benoeming te Breda een Aartsbroederschap van de Heilige Drievuldigheid op. Waarschijnlijk deed hij dit omdat deze broederschap in de Sint-Jacobskerk te Antwerpen zo'n succes was. Deze broederschap was niet alleen gericht op devotie, maar zorgde tevens voor een groot aantal contributies. Dit was koren op de molen van het kerkbestuur van Sint-Barbara; het zette dan ook de begijnhofpastoor onmiddellijk op zijn plaats. Van Milst was degene die de Broederschap van de Heilige Drievuldigheid in Breda introduceerde en had, om met A. van Duinkerken te spreken "beter verdiend" dan weggezet te worden als profiteur. Wat er ook van zij, na deze voorvallen richtte Van Milst zich met des te meer ijver op zijn taak in het begijnhof. Onder zijn pastoraat werden de statuten van het begijnhof opnieuw herzien in 1676 en goedgekeurd door bisschop Capello.

Door de conflicten met zijn confrater van de Sint-Barbaraparochie was Van Milst, misschien meer dan hem lief was, aangewezen op zijn eigen ommuurde parochie. Niet alleen door zijn klassieke opleiding, maar zeker ook door zijn karakter en aanleg en door zijn persoonlijk doorleefde godsvrucht, richtte hij zich op de geestelijke leiding van de hem toevertrouwde begijnen. Hij verstond de kunst om zijn gedachten over te brengen op zijn toehoorders, die in de meeste gevallen minder geletterd waren dan hij. Onder andere dank zij Anton van Duinkerken, die Van Milst als volksdichter bewonderde, weten we welke geschriften van zijn hand zijn; hij gebruikte deze geschriften voor zijn werk als begijnhofpastoor.

In zijn teksten is steeds te merken dat de bepalingen van het Concilie van Trente bij hem heilig waren. Hij was er van overtuigd dat geen mens verzekerd kan zijn van de eeuwige zaligheid zolang hij nog op aarde leeft. In een gebied en een periode waarin de protestanten met hun predestinatieleer het voor het zeggen hadden, was dat geen ongevaarlijk standpunt. Het was wel niet zo dat hij openlijk in discussie ging, want sinds de conflicten met de geestelijkheid van de stad was zijn werkgebied uitsluitend het begijnhof en wijdde hij zich helemaal aan de vrouwen van het hof. Hier kon hij datgene wat hem zeer na aan het hart lag, wel bespreekbaar maken.

In het boek *Het Sweerd der Siele* verwoordt Van Milst zijn zorg om de Brabantse uitbundigheid aan tafel en met de kroes. Hij spreekt over de overdaad als grootste gebrek van

alle standen.⁹⁰ Hij geeft de lezers van deze tekst de raad nog eens het hoofdstuk over de gulzigheid te lezen, alvorens naar een feest te gaan. Verder geeft hij blijk van een aparte kijk op het geven van aalmoezen: hij legt meer de nadruk op wellevendheid, ook ten opzichte van behoeftige mensen, dan op het geven van materiële hulp. In hetzelfde boek wijdt hij ook een hoofdstuk aan het vagevuur, of liever, aan de vrees voor het vagevuur. Hij spoort in deze tekst de lezer aan tot milddadigheid jegens de armen, want – zo meent hij – God zal meer waarde toekennen aan de aalmoes die de mens tijdens zijn leven geeft, dan aan het geld voor missen dat uit de nalatenschap komt:

“Op een stuyver acht of thien
Sal Godt nu al meerder sien
Als Hij sal op hondert duyst
Als gij sijt van hier verhuyst”.⁹¹

Op latere leeftijd verzorgde Van Milst meditaties voor de vrouwen van het begijnhof, waarin hij vooral aandacht besteedde aan het lijden van Jezus van Nazareth. Deze meditatieplechtigheden werden echter niet alleen door de begijnen bezocht, maar ook de inwoners van de stad wisten de weg naar (de als schuilkerk fungerende huisjes aan) de Wendelinuskapel te vinden. Van Milst had weliswaar een zekere voorkeur voor lijdensmeditaties, maar deze werden opgeluisterd door zang en muziek, want hij gunde de begijnen de vreugden des levens, hoewel hij zich zelf had afgewend van alles wat ook maar enigszins naar uitbundigheid zweemde.⁹²

Vanwege zijn persoonlijke voorkeur waren zijn lijdensmeditaties bijzonder. Bijvoorbeeld de meditaties aan het begin van de vastenperiode begon hij met een korte gedachte aan de vastenavondviering en aan de veertigdagentijd. Hij deed dit met een duidelijke stelling over het waarom en de noodzaak van het vasten: “Ghelijck alle dinghen sijnen tijd heeft, soo isser oock eenen tijd van weenen, ende van lacchen. Den tijdt van lacchen stellen wij nu ter zijden en met onse Moeder de H. Kercke beginnen wij den salighen tijdt van den Vasten, als de bequamsten om te weenen en droevigh te zijn tot vreugde der sielen”.⁹³

Volgens Van Duinkerken verstond Van Milst de kunst om zijn gehoor te boeien door in begrijpelijke volkstaal te spreken, zonder dat hij zich verlaagde tot de populaire humor die

⁹⁰ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 42.

⁹¹ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 48.

⁹² Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 54.

⁹³ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 54.

vaak door volkspredikanten gebruikt werd.⁹⁴ Hij noemt hem zelfs een stijkluntenaar, die eigenlijk een hogere plaats op de ranglijst van schrijvers verdient dan hij in werkelijkheid gehad heeft.⁹⁵ Voor zijn teksten putte Van Milst niet alleen uit de klassieke oudheid en de kerkvaders, maar ook uit de geschriften van diverse vrouwelijke heiligen zoals bijvoorbeeld de Heilige Mechtildis, Birgitta en Catharina van Siëna.⁹⁶

Zijn meditatieteksten vatte Van Milst samen in kleine boekjes en gaf deze aan de begijnen. Deze werkjes stralen een grote godsvrucht uit. Soms droeg Van Milst een boekje op aan een bepaalde begijn, zoals bijvoorbeeld het oudste, dat als titel draagt: *Jesus ghekruyt en ghestorven voor het wel-varen van den mensch ofte Het Vermaeck der ziele, bestaende in vijf meditatiën op de vijf glorieuse wonden van den ghecruysten Jesus*. Dit boekje is opgedragen “aan Jouffrouw Maria Schuermans, meesteres van het Begijn-hof tot Breda, en aan alle Begijntiens en de andere godt-soeckende zielen”. Een van de meditatieën gaat over het Heilig Hart van Jezus en verdient zeker aandacht om een nog beter zicht te krijgen op de persoon Nicolaus van Milst. Zijn gebed tot het Heilig Hart getuigt van grote liefde en vooral van veel vertrouwen. Hij noemt het een hart van liefde en hij is dankbaar voor alles wat hem is overkomen. Zijn leven en zijn dood draagt hij op aan Jezus. Hij is zich bewust van zijn eigen tekortkomingen maar eveneens van de grote barmhartigheid, oneindige goedheid en onvoorwaardelijke liefde van God.

Het boekje *Den sone Godts, gheworden eenen Sone des mensche* is zeker ook het vermelden waard.⁹⁷ Van Milst droeg het op aan de kosteres van de begijnhofkerk: “Aen de seer iverighe ende sorgvuldighe suster Elisabeth Verboven, costeresse van de Beggyn-hof tot Breda”. Hij schreef er zelfs een opdracht in die hij een rijmvorm gaf:

“Weerde suster, als ick dochte,
Wie ick dit op – draghen mochte,
So my quaemt in ’t gedacht,
Heb ick voorder niet betracht,
Uwen wel bekenden Iver
Tot Godts Dienst, hoe meer, hoe liever,
Gaf de hoop, dat ghy met drift
Oock soudt iv’ren voor mijn Schrift ...”.

⁹⁴ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 55.

⁹⁵ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 56.

⁹⁶ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 63-64.

⁹⁷ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 63-65.

In zijn laatste levensjaar schreef hij een boekje dat hij opdroeg aan mejuffrouw Elisabeth van Godewyck: *Het houten Sleutelken*. Op het titelblad staat de volgende tekst:

“Al is het Sleutelken van hout,
Soo ’t maar het slot wel openmaeckt.
Het is veel weerder, als van goudt.
Waer door men niet licht binnen raeckt”.

Het houten sleuteltje dient om het goede dat in elk hart verborgen is naar buiten te brengen en het kwaad uit te sluiten. Het boekje bevat korte morgenmeditaties over evangelieteksten die op zon- en feestdagen gelezen werden. De auteur voegde telkens een ‘puntje’ toe op rijm. Deze zogenaamde puntjes konden eventueel voorgelezen worden en zouden dan tot lering strekken. Ieder puntje verhaalt een voorval uit de kerkgeschiedenis of is een zorgvuldig uitgewerkte vergelijking aangaande het zielenleven.⁹⁸

Van Milst was volgens van Duinkerken een volkse moralist, maar hij hield er een prettige verteltrant op na en wist zijn gehoor te boeien door zijn verhalen, vaak in de vorm van een parabel. In zijn *Seven Meditatieën* vertelt hij een verhaal dat doet denken aan de parabel die de profeet Nathan vertelde aan David toen die zijn oog had laten vallen op de vrouw van zijn legeraanvoerder. Van Milst maakt er een eigen verhaal van met een dubbele bodem. Het gaat over een rijke koning die een ‘jonck boerinneken’ ontmoette dat arm en ziek was en te walgelijk om aan te zien. De koning had medelijden met haar en ging niet zo maar voorbij. Hij nam zelfs dokters in de arm die het meisje moesten helpen. Een van de geneesheren wist de oplossing, maar dan moest het meisje zich kunnen baden in het bloed van een koning, want dit bloed was zuiverder dan van een gewone sterveling. De koning taptte bij zichzelf zo veel bloed af dat het meisje kon baden. En zowaar, het meisje genas, maar als men denkt dat zij de koning dankbaar was, vergist men zich, want zij ging verder met haar liederlijk leven en zo werd zij nog zieker dan de eerste keer. Aan het slot van deze parabel vraagt de verteller wat zijn toehoorders ervan denken. Hij geeft zelf het antwoord door zijn gehoor te vergelijken met het ondankbare schepsel: “De zoon van God heeft u door zijn bloed gereinigd van de zonde, en gij zijt daarin hervallen”.⁹⁹

Deze vertellingen lijken soms op een novelle. Naarmate van Milst zelf ouder werd, maakte hij steeds meer gebruik van zulke teksten. Zijn grote belezenheid maakte het mogelijk dat hij bij zijn zorg voor het geestelijk leven van de begijnen kon putten uit een aanzienlijke hoeveelheid materiaal. In de lange periode waarin Van Milst op het Bredase begijnhof leefde

⁹⁸ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 76 - 77.

⁹⁹ Van Duinkerken, *Nicolaus van Milst*, p. 73.

en werkte, heeft het de begijnen zeker niet ontbroken aan geestelijk voedsel, want zij hadden het geluk een begeleider te hebben, die zijn talenten inzette om het spirituele leven van deze vrouwen te bevorderen.

5.3. ADRIANUS PETRUS HOPMANS, PASTOOR VAN 1908 TOT 1914

In tegenstelling tot pastoor Van Milst, die uit Antwerpen kwam, stamde pastoor Hopmans uit de omgeving van Breda. Hij werd benoemd door bisschop Leijten, de vierde bisschop van het in 1853 opgerichte bisdom Breda. Van Milst en Hopmans zijn twee heel verschillende persoonlijkheden, die naar mijn overtuiging allebei een speciale vermelding verdienen, zij het ook om uiteenlopende redenen. Was Van Milst uitsluitend werkzaam op het begijnhof, Hopmans kreeg er een taak bij als vicaris-generaal van het bisdom. Hij was al werkzaam geweest als secretaris van de bisschop in de periode van 1897 tot november 1908. Drukte Van Milst zijn stempel op de spiritualiteit van de begijnen door zijn inspirerende teksten en zijn persoonlijk doorleefd geloof, dan heeft Hopmans op zijn eigen pragmatische manier sporen nagelaten.

Dat Hopmans zakelijk was ingesteld had hij al bewezen toen hij secretaris van de bisschop was; in die hoedanigheid had hij het al opgenomen voor de bedevaartgangers naar de Meerlesche Dreef in 1899 en 1900. Het was namelijk in die tijd nog steeds verboden om in het openbaar godsdienstoefeningen te organiseren; die mocht men alleen houden in gebouwen of op besloten plaatsen. Hopmans was echter van mening dat optochten niet gerangschikt konden worden onder godsdienstige oefeningen. Het verbod zou alleen gelden als de menigte in het openbaar gezangen of gebeden zou aanheffen.¹⁰⁰ Hij kreeg het overigens voor elkaar dat de burgemeester van Ginneken en Bavel toestemming verleende aan de bedevaartgangers die zijn gemeente passeerden, om in het openbaar te zingen en te bidden.¹⁰¹ Dit voorval zegt wel iets over het karakter van Hopmans; was hij ervan overtuigd dat het de goede zaak diende, dan dreef hij kost wat kost zijn zin door.

Als pastoor van het begijnhof heeft hij waarschijnlijk dezelfde hardnekkigheid aan de dag gelegd. Dit leid ik af uit de literatuur die van zijn hand verscheen ten behoeve van de begijnen. In 1908 was Hopmans benoemd en al in 1909 wijzigde hij de statuten. We hebben reeds gezien dat deze statuten op onderdelen de indruk wekken dat het gaat om een actieve zustercongregatie in plaats van om de in menig opzicht veel vrijere begijnen.

¹⁰⁰ SAB, ABB, inv.nr. 99.

¹⁰¹ SAB, ABB, inv.nr. 99.

In hetzelfde jaar 1909 gaf pastoor Hopmans ook nog een gebedenboekje uit voor de begijnen. IJverig was hij zeker, maar of de begijnen zo ingenomen waren met deze ijver, durf ik betwijfelen: evenals in het exemplaar van Hopmans' statuten, is ook in het exemplaar van het gebedenboekje dat ik heb geraadpleegd en dat toebehoorde aan de moeder overste Maria Janssen, die op nummer 81 woonde, veel doorgestreept! Hele bladzijden en grote delen van de teksten en gebeden zijn geschrapt; bijvoorbeeld het gebed "voor de bekeering onzer dwalende broeders" is helemaal doorgestreept.¹⁰² De meesteres die dit gedaan heeft, verdient m.i. grote waardering, want het gebed getuigt van een sterke vooringenomenheid ten opzichte van iedereen die er een andere gedachte op na houdt dan wat de katholieke Kerk – of eventueel zelfs de begijnhofpastoor – voorschrijft.

In 1914 werd begijnhofpastoor en bisdomvicaris Hopmans tot vijfde bisschop van Breda benoemd. Ook in deze functie bleef hij zich met het begijnhof bemoeien in de meest letterlijke zin van het woord. Een jaar na zijn benoeming schreef hij zowaar een *Katechismus voor het noviciaat*. Het is niet duidelijk of die voor novicen in het algemeen – en dus ook van het begijnhof – bedoeld was, maar het exemplaar van deze *Katechismus*, dat ik gelezen heb, behoorde alleszins tot de bibliotheek van het begijnhof.

Het boekje bevat tien lessen en is in zijn geheel gesteld in vraag en antwoord, dus in de vorm die bekend is van de vroegere catechismus der Nederlandse bisdommen. Het voorwoord luidt aldus: "Deze korte handleiding, die wij zelf hebben samengesteld, bieden Wij onzen Novicen aan als een bewijs van belangstelling in haar religieuze vorming. Mogen de Novicen de grondbeginselen van het religieuze leven, hierin neergelegd, diep in haar geheugen prenten, om daarmee toegerust, zich gemakkelijker een degelijker kennis van het religieuze leven eigen te maken. Hebben Wij hierdoor iets bijgedragen tot het opwekken en bewaren van den religieuzen geest, voor wiens behoud Wij in onzen tijd zoveel zorg moeten dragen, dan is onze moeite overvloedig beloond".¹⁰³

Bij de tweede les die over de deugd van armoede handelt ligt een papier met een handgeschreven tekst, maar er wordt niet bij vermeld wie die tekst geschreven heeft. Deze tekst stelt: "Kloosterzuster behoudt eigendom, maar de congregatie beheert. Het testament wordt gemaakt na overleg met de overste". Het feit dat degene die de geschreven tekst heeft toegevoegd, spreekt over 'congregatie' en 'kloosterzuster', doet mij vermoeden dat het zover gekomen was, dat sommige begijnen ook het zicht op hun oorsprong bijster geworden waren. De begijnen kenden overigens niet de gelofte van armoede. Blijkbaar is de clerus er in

¹⁰² Hopmans, *Morgen en Avondgebeden*, p. 4-15; de doorgestreepte tekst staat op bladzijde elf en twaalf.

¹⁰³ Hopmans, *Katechismus voor het Noviciaat*, p. 8.

geslaagd om stevig zijn stempel te drukken op de gemeenschap van de aanvankelijk vrije, zelfstandige vrouwen, die zich begijnen noemden.

Ook met de zakelijke kant van het begijnhofleven bleef bisschop Hopmans zich bemoeien. Dit blijkt uit een brief van pastoor Van Oers, de opvolger van Hopmans als pastoor van het begijnhof. In deze brief vraagt hij toestemming om het stipendium van enkele missen te verhogen die in de kerk van het begijnhof gefundeerd zijn.¹⁰⁴ De bisschop geeft in zijn antwoord blijk van een nauwkeurige bestudering van de situatie en geeft toestemming.

Hopmans probeerde op een heel andere manier vorm te geven aan de spiritualiteit van de begijnen dan Van Milst. Naar mijn idee legde hij vooral de nadruk op regels en minder op de vorming tot een persoonlijk doorleefd geestelijk leven. Dat is een hypothese die ik denk af te kunnen leiden uit de nagelaten teksten, maar die nader onderzoek behoeft. Spijtig genoeg zal dat moeilijk zijn: van iemand die de indruk wekt dat hij van alles wat er gebeurt op de hoogte wil zijn, zou men een redelijk groot archief verwachten. Doch het fonds betreffende Hopmans bestaat slechts uit één doos met een gering aantal mappen met een evenzeer geringe inhoud.

¹⁰⁴ Van Oers, Brief aan bisschop Hopmans, in: SAB, inv.nr. 5-13.

CONCLUSIE

Bij de probleemstelling van mijn studie heb ik o.a. de vraag geformuleerd naar de keuze die religieus ingestelde vrouwen maakten voor een leven als begijn. Lag een bepaalde overtuiging aan deze keuze ten grondslag? Of waren het veeleer sociale omstandigheden die hen voor een dergelijk leven deden kiezen. Een antwoord op deze vragen vinden bleek geen eenvoudige zaak.

Om deze vragen te beantwoorden zou een onderzoek moeten ingesteld worden naar de maatschappelijke achtergrond van de vrouwen die voor het begijnenleven kozen. Van de Bredase begijnen is wel in grote lijnen bekend waar zij vandaan kwamen, tenminste nadat men een begin gemaakt had met namen en data te registreren, wat pas rond 1700 min of meer systematisch gebeurde. Vanaf het eerste begin van het begijnhof in de dertiende eeuw valt over de sociale achtergrond van de Bredase begijnen zeer weinig met zekerheid te zeggen. Zelfs toen er wel een registratie was – en men zou kunnen zeggen dat pas pastoor W. van Zon in de 19de eeuw een beslissend aandeel heeft gehad in het op punt stellen van de administratie – werd alleen maar duidelijk genoteerd welke leeftijd de intredende vrouwen hadden, waar zij vandaan kwamen en op welke datum zij hun gelofte deden en overleden zijn. Soms werd opgetekend wat de overleden begijn testamentair aan het hof geschonken had.¹⁰⁵ Over de motieven van de niet zo vanzelfsprekende keuze van deze vrouwen, was in de archiefstukken niets te ontdekken. Een duidelijke visie op de beweegredenen van deze keuze kon ik niet geven. Ik heb wel geprobeerd te komen tot een hypothese die ik vanuit de studie van de geschiedenis en van de spiritualiteit van de begijnen van Breda – op welke manier gaven deze vrouwen inhoud aan hun leven en met welke mogelijkheden gaven zij hun geestelijk leven vorm – zou kunnen onderbouwen.

Begijnen moeten vrouwen geweest zijn, die zich durfden te ontworstelen aan de gangbare orde. Vrouwen hadden in de dertiende eeuw en ook veel later nog een positie van afhankelijkheid. Zij waren getrouwd, bleven als ongetrouwde dochter thuis of werkten als trouwe bediende in huishouding of boerenbedrijf. Voelden zij zich geroepen tot het religieuze leven, dan was het klooster de aangewezen plaats. In de 12de eeuw waren er nog wel uitwijkmogelijkheden zoals aansluiten bij een zogenaamd dubbelklooster, maar die hielden weldra op te bestaan. Daarna bleef alleen een contemplatieve vorm van kloosterleven over. De actieve vrouwelijke kloosters, die veelal de regel van Augustinus, Franciscus of

¹⁰⁵ Juten, *Cartularium*, p. 261 e.v.

Dominicus aannamen, werden pas veel later gesticht.¹⁰⁶ In de veertiende eeuw verschenen in Nederland andere vrouwelijke religieuze groepen, die hun inspiratie onder andere vonden in het leven van Geert Grote.

Het leven als begijn was niet een leven dat op maatschappelijke erkenning en instemming kon rekenen. De begijnen waren vrouwen die afweken van de gebaande paden en dat werd hun door Kerk en samenleving vaak niet in dank afgenomen. De katholieke Kerk als instituut was de mening toegedaan dat deze groep vrouwen nauwkeurig gevolgd moest worden en zodra er zich een gelegenheid voordeed, kwamen er bepalingen die allerlei beperkingen oplegden. Het kwam in 1311 op het concilie van Vienne zelfs tot een verbod. De Bredase begijnen bleven hiervan gevrijwaard, maar zij ontkwamen niet aan de controle door het bestuur van de Kerk. De kerkelijke overheid poogde in de loop der geschiedenis meer en meer om van de begijnen kloosterzusters te maken door de tijdelijke geloften van kuisheid en gehoorzaamheid om te vormen tot eeuwige geloften.

De begijnen leefden een tamelijk zelfstandig leven, maar vormden een gemeenschap die in Breda zoals elders werd benadrukt door de ommuring van het hof. Elke vorm van gemeenschappelijk leven vraagt om afspraken en regels. Alleen al de keuze van een meesteres die aan het hoofd van de begijnen stond, aan wie ook gehoorzaamheid beloofd werd, duidt op afspraken over leefregels voor iedereen die op het hof verbleef. De statuten die voor de begijnen van Breda gemaakt werden, waren een aangelegenheid van het kerkelijk bestuur: ze werden opgesteld door de bisschop of zijn gevolmachtigde.

De in het Bredase begijnhof bewaarde boeken geven een indruk hoe de begijnen zochten naar een vorm om invulling te geven aan hun religieus georiënteerd leven. Zij werden daarbij gesteund door de geestelijkheid die zij zelf benoemden. Een speciale persoonlijkheid in dit opzicht was zeker Nicolaus van Milst. Door zijn grote eruditie en door de teksten die hij zelf schreef, wees hij de begijnen een weg naar verinnerlijking. Petrus Hopmans daarentegen liet zich op een heel ander manier kennen, namelijk als pragmaticus die zich weinig of niets gelegen liet liggen aan andere visies of meningen, bv. die van de begijnen. Als hij zelf overtuigd was van de juistheid van zijn beslissingen, liet hij er zich niet van af brengen. Uit zijn statuten en uit zijn gebedenboekje blijkt duidelijk zijn neiging om de begijnenbeweging te zien als een kloostercongregatie. Dat de begijnen het niet altijd met hem eens waren, leid ik af uit de correcties die ze in zijn teksten aanbrachten.

¹⁰⁶ Nijs (red.), *De Middeleeuwse Kloostergeschiedenis*, p.47, 48 en 71.

Welke plaats de begijnen uiteindelijk in Kerk en samenleving hadden gevonden, blijkt uit de tekst van het bidprentje van de laatste begijn van Breda: zuster Frijters, die overleed op Goede Vrijdag 13 april 1990. De tekst op het prentje luidt: “Zuster Frijters was het type begijn, zoals dat idealiter moet zijn bedoeld: medewerkster zijn van God ten bate van mensen. De gelovige aansporing ‘Bid en Werk’ heeft zij heel letterlijk opgevat in haar leven.” Deze eenvoudige tekst geeft aan hoe de begijnen hun leven inrichtten. Maatschappelijk gezien stond hun leven in dienst van de eigen gemeenschap en van de inwoners van Breda. Het werkzame leven van deze religieuze vrouwen werd gevoed door persoonlijk gebed – daarvan getuigen diverse boeken in de begijnhofbibliotheek – en werd ondersteund door het voorgeschreven gemeenschappelijk gebed.

BIBLIOGRAFIE

Bronnen: het Archief van het Begijnhof van Breda

Het archief van het begijnhof is ondergebracht in het stadsarchief van Breda (SAB). Er is een gedeelte dat eigendom is van de stad en dat in 1966 is geïnventariseerd door de toenmalige archivaris J.M.F. IJsseling; bij de stukken uit dit gedeelte er *ABB (Archief van het Begijnhof van Breda)* voor het inventarisnummer. Bij de stukken uit het gedeelte dat gedeponeed is in het SAB, maar eigendom van het begijnhof is gebleven, staat er alleen SAB voor het inventarisnummer.

SAB, *ABB*

Nummering volgens de inventaris:

IJsseling, J.M.F., *Inventaris van het Archief van het Begijnhof te Breda* (Breda 1966).

SAB

SAB, nr. 5-13: archief van Petrus Hopmans

SAB, DEP. 4: bibliotheek van het begijnhof van Breda

Uitgegeven bronnen en literatuur

Begijnen en Begijnhoven in Antwerpen en Brabant, catalogus (Brussel 1994).

Boem, Albert, *Wat zijn Begijntjes?* (Gent 1908).

Boeren, P.C., *De Heren van Breda en Schoten* (Leiden 1965).

Bücher, Karl, *Die Frauenfrage im Mittelalter* (Tübingen 1910).

Cerutti, F.F.X., (red.), *Geschiedenis van Breda* (Breda 1952).

Cerutti, F.F.X., *Middeleeuwse Rechtsbronnen van stad en Heerlijkheid Breda* (Breda 1956).

Charles, A.J., *Het leven van de Heilige Moeder Begga, fondateur van de Beggynen* (Antwerpen 1723).

Deursen, A.Th. van, *De last van veel geluk* (Amsterdam 2004).

Duinkerken, A. van, *Nicolaus van Milst* (Utrecht-Brussel 1949).

Eijl, E.J.M. van, *Beknopte geschiedenis van de kerk in de oudheid en de middeleeuwen* (Leuven 1979).

Eijnatten, J., (red.), *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum 2006).

Gielis, Marcel, ‘Kerkelijk leven en de devoties van de leken gelovigen in de laat-middeleeuwse Zuidelijke Nederlanden’, in: Nissen (red.), *Geloven*, p. 59-73.

Gleba, Gudrun, *Klosterleben in Mittelalter* (Darmstadt 2004).

Goor, Th. E., van, *Beschrijving der Stadt en Lande van Breda* (Den Haag 1766).

Gooskens, Frans, *Het jaargetijdenregister van het begijnhof te Breda* (Breda 1992).

Grundmann, Herbert, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter* (Hildesheim 1961).

Hopmans, P., *Statuten voor het Beggijnhof van Breda* (St.-Michielsgestel 1909).

Hopmans, P., *Katechismus voor het noviciaat* (St.- Michielsgestel 1916).

Hopmans, P., *Morgen en Avondgebeden voor de eerw. Zusters van het Beggijnhof te Breda* (St.-Michielsgestel 1909).

Ijsseling, J.M.F., *Inventaris van het archief van het begijnhof te Breda* (Breda 1966).

Ijsseling, J.M.F., *Het Begijnhof te Breda* (Breda 1967).

Ijsseling, J.M.F., *De Sint Catharinakerk op het Bredase Begijnhof* (Breda 1987).

Israel, J.I., *De Republiek* (Franeker 2001).

Jacobs, J.Y.H.A., (red.), *Gaandeweg aaneengesmeed. Geschiedenis van het bisdom Breda* (Nijmegen 2003).

Juten, G.C.A., *Cartularium van het Begijnhof te Breda* (Breda 1910).

Kleyn, M.A.G., *Geschiedenis van het Land en de Heeren van Breda* (Breda 1861).

Koorn, F. en M. van der Eycken, *Begijnen in Brabant. De begijnhoven van Breda en Diest* (Breda, Antwerpen en Den Haag 1987).

Koorn, F., *Begijnhoven in Holland en Zeeland gedurende Middeleeuwen* (Assen 1981).

Krüger, J.B., *Kerkelijke Geschiedenis van het bisdom Breda, van het Noord-Brabantse deel van Antwerpen*, vier delen (Bergen op Zoom 1868).

Melief, P.B.A., *Joannes van Hooydonk 1827-1867* (Tilburg 1987).

Mens, A., *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse Begijnen- en Begardenbeweging* (Antwerpen 1947).

Mulder-Bakker, Anneke, B., *Verborgten Vrouwen. Kluizenaresen in de middeleeuwse stad* (Hilversum 2007).

Mannaerts, Pieter, (red.), *Beghinae in cantu instructae. Muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (middeleeuwen – eind 18de eeuw)* (Turnhout 2007).

Nissen, P., (red.), *Geloven in de Lage Landen* (Leuven 2004).

- Nijs, P., (red.), *De Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden* (Zwolle, 2008).
- Nübel, Otto, *Mittelalterliche Beginen-und Sozialsiedlungen in den Nederlanden* (Tübingen 1970).
- Philippen, L.J.M., *Het ontstaan der begijnhoven: een synthetische studie* (Antwerpen 1943).
- Placidus, 'Rechtsgeding van het Begijnhof te Breda in de 16e en 17e eeuw', in: *Historisch tijdschrift*, 16 (1937), p. 10-14.
- Post, R., *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen* (Utrecht 1957).
- Prick, W., *Bisschop Nelis, vriend van Brabants katholieken, 1736-1798* (Utrecht en Brussel 1948).
- Ram, Petrus F.X. de, *Synopsis actorum Ecclesiae Antverpiensis* (Brussel 1856).
- Rogier, L.J., *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw* (Amsterdam 1946).
- Scherft, P., 'Van Wendelinuskapel tot Waalse Kerk', in: *De Oranjeboom*, 6 (1937), p. 2-3.
- Selderhuis, Herman, (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Kampen 2006).
- Simons, Walter, 'Begijnen, liturgie en muziek in de middeleeuwen: een verkenning', in: Mannaerts (red.), *Beghinae*, p. 15-25.
- Simons, Walter, *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries 1200-1565* (Philadelphia 2001).
- Tepe, Wim, *Begijnen in de Lage Landen* (Aalsmeer 1987).
- Wortelboer, Hans, *Het Instituut Rooms-Katholieke kerk* (Delft 2008).